

Sigmund Freud

Bir Yanılsamanın Geleceği
Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları

Eros, Modernlik ve Ruhçözümleme
üzerine bir Önsözle çeviren Aziz Yardımlı

idea

Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları Bir Yanılsamanın Geleceği

Sigmund FREUD

The Standart Edition of The Complate
Psychological Works of Sigmund Freud Volume (1927-1931).
The Hogarth Press and The Institute of Psycho-Analysis.
London 1964, Pp. 5-56

çev. Aziz YARDIMLI

İstanbul, 2000

İDEA YAYINLARI

Kişi belirli bir uygarlıkta uzunca bir süre yaşayıp sık sık bu uygarlığın kökenlerini ve nasıl bir yol izleyerek geliştiğini keşfetmeye çalıştığında, bazen karşı yöne de bir bakarak bu uygarlığın akıbetini ve hangi dönüşlere uğramaya mukadder olduğunu sorma gereksinimini duyar. Ama, böyle bir soruşturmanın değerinin daha başından birkaç unsur tarafından azaltıldığı çok geçmeden ortaya çıkar. Her şey bir yana, insan faaliyetini tüm genişliğiyle değerlendirebilecek pek az sayıda insan vardır. Çoğu kişi, kendisini bu faaliyetin bir tek veya az sayıda alanıyla kısıtlamaya zorlamıştır. Ama insan, geçmiş ve şimdiki durum hakkında ne kadar az şey bilirse, gelecek hakkındaki yargısı da o derecede önemsiz olur. Ayrıca bireyin öznel beklentilerinin tanı da bu türden bir yargıda ortaya çıkması bir başka güçlüktür. Bu beklentilerin de insanın kendi yaşantısındaki tümüyle kişisel unsurlara, yaşam karşısındaki, mizacının veya basan ve başarısızlıklarının belirlediği tavrının az veya çok iyimser olmasına bağlı bulunduğu görülür. Son olarak, "insanların genellikle içinde bulundukları durumu naif bir biçimde, sanki içeriği hakkında bir değerlendirme yapma yeteneğinden yoksunmuşçasına algılandıkları" biçimindeki garip gerçek kendisini hissettirir. Şimdiki durumun, gelecek hakkında bir yargıda bulunmamıza yarayacak gözlem noktaları sağlayabilmesi için, insanların şimdiki durumla aralarına bir mesafe koymaları gerekir.

Bu nedenlerle uygarlığımızın olası geleceği üzerinde fikir yürütmenin çekiciliğine kapılan herkesin, yukarıda belirttiğim güçlükleri olduğu kadar, genel olarak her türden kehanetteki belirsizliği de göz önünde bulundurması iyi olur. Bundan şu sonuç çıkıyor: Beni ilgilendirdiği kadarıyla, bu çok büyük görevden aceleyle geri çekilmeli ve genel şemadaki yerini belirler belirlemez uzun süreden beri dikkatimi çekmiş olan küçük alanı saptamalıyım.

İnsan yaşamının kendisini hayvansal durumun üzerine çıkardığı ve vahşi yaratıkların yaşamından ayrılan tüm yönleri anlamında kullandığım insan uygarlığı -kültür ve uygarlık arasında bir ayrım yapmaktan nefret ediyorum-bildiğimiz gibi, gözlemciye iki cephesiyle kendini gösterir. İnsan uygarlığı, bir yanda insanın doğa güçlerini denetlemek ve insan ihtiyaçlarının doyumu amacıyla doğanın zenginliklerini özümlemek için edindiği tüm bilgi ve yetenekler toplamını, öte yanda insanların birbirleriyle ilişkilerinin ve özellikle mevcut zenginliğin dağıtımının düzenlenmesi için gerekli tüm kuralları içerir. Uygarlığın bu iki yönü birbirinden bağımsız değildir; çünkü, birincisi, insanların karşılıklı ilişkileri mevcut refahın mümkün kıldığı içgüdüsel doyum miktarından derin bir biçimde etkilenir, ikincisi, tek bir insan bir diğeriyle ilişkisinde bu diğer kişi onun yeteneklerinden iş için yararlandığı veya onu bir cinsel nesne olarak seçtiği sürece kendisi bir zenginlik kaynağı işlevi görebilir, üçüncüsü ve dahası uygarlık insanların evrensel çıkarının bir nesnesi olması gerektiği halde her birey gerçekte bir uygarlık düşmanıdır. İnsanların tek başlarına varlıklarını sürdürebilme yeteneklerinin çok az olmasına karşın, komünal yaşamı mümkün kılmak için uygarlığın kendilerinden beklediği özverileri ağır bir yük olarak hissetmeleri dikkate değer. Dolayısıyla uygarlık bireye karşı korunmalıdır ve uygarlığın kuralları, kurumları ve buyrukları bu amaca yöneliktir. Bunlar yalnızca belirli bir refah dağıtımı uygulamasına değil, aynı zamanda bu dağıtımın sürdürülmesine de yöneliktirler; aslında doğanın denetim altına alınmasına ve refah üretimine katkıda bulunan her şeyi insanların düşmanca dürtülerine karşı korunmalıdırlar. İnsanların yarattığı şeyler kolaylıkla tahrip edilebilir, bunları kurmuş olan bilim ve teknoloji bu yaratıların imhası için de kullanılabilir.

Böylelikle kişi, uygarlığın baskı ve iktidar araçlarını elde etme yollarını bulmuş bir azınlık tarafından direnen bir çoğunluğa zorla kabul ettirilen bir şey olduğu izlenimini ediniyor. Bu güçlüklerin uygarlığın doğasında mevcut bulunmayıp şimdiye kadar geliştirilen kültürel biçimlerin kusurlarınca

belirlendiğini düşünmek elbette doğaldır. Ve gerçekten de bu eksikliklere işaret etmek güç değildir. İnsanlık doğa üzerindeki denetimini devamlı olarak ilerletmişken ve daha da büyük ilerlemeler yapabilmeyi umabilirken, insan ilişkilerinin yönetiminde benzer bir ilerlemenin yapılmış olduğunu kesin bir biçimde saptamak mümkün değildir. Ve belki de tüm çağlar boyunca, tıpkı şimdi bir kez daha sorulduğu gibi, birçok insan kendi kendine uygarlığın bu yolla sağladığı ufak ilerlemelerin de gerçekten savunulmaya değer olup olmadığını sormuştur. İnsan ilişkilerinin, zoru ve içgüdülerin bastırılmasını reddederek uygarlığın neden olduğu mutsuzluk kaynaklarını ortadan kaldıracak olan ve böylelikle insanların herhangi bir iç uyumsuzluk kaygısı duymadan kendilerini zenginlik teminine, zenginlikten zevk almaya hasredecekleri yeni bir düzenlemenin mümkün olabileceği insanın aklına geliyor. Bu, altın çağ olacaktır ama böyle bir durumun gerçekleştirilebileceği kuşkuludur. Tersine her uygarlık, zor ve içgüdülerin reddi temeli üzerinde kurulması gerekiyormuş gibi görünüyor; hatta zora son verildiğinde, insanların çoğunluğunun, yeni zenginlik temini için gerekli işi yapmayı üstlenip üstlenmeyecekleri bile kuşkuludur. Sanıyorum ki tüm insanlarda yıkıcı, dolayısıyla toplum ve kültür karşıtı eğilimlerin bulunduğu ve insanların büyük bir bölümünde bu eğilimlerin insan toplumu içindeki davranışlarını belirleyecek derecede güçlü olduğu gerçeği hesaba katılmalıdır.

Bu psikolojik gerçeğin insan uygarlığı hakkındaki yargımız açısından belirleyici bir önemi vardır. İlk elde, işin özünün zenginlik temini amacıyla doğanın denetiminde yattığını ve uygarlığı tehdit eden tehlikelerin bu zenginliğin insanlar arasında uygun biçimde dağıtılmasıyla giderilebileceği düşünülse bile şimdi vurgulanması gereken noktanın maddi alandan zihinsel alana kaydığını görüyoruz. Tayin edici soru, insana zorla kabul ettirilen içgüdüsel özverilerin yükünün azaltılmasının, mutlaka kalması gereken özverilere insanın katlanması ve bunun karşılığında bir telafi sağlanmasının mümkün olup olmadığı ve bunun olasılık derecesidir. Kitlenin bir azınlık tarafından denetiminden vazgeçmek ne kadar olanaksızsa, uygarlığın işleyişinde zordan vazgeçmek de o kadar olanaksızdır. Çünkü kitleler tembel ve bilinçsizdirler; içgüdüsel feragatten hoşlanmazlar ve bunun kaçınılmazlığı konusunda tartışma yoluyla ikna edilemezler. Kitleleri oluşturan bireyler, disiplinsizliğin dinginsizce uygulanması konusunda birbirlerini desteklerler. Ancak bir örnek oluşturabilen ve kitlelerin önder olarak tanıdığı bireylerin etkileri aracılığıyla çalışmaya ve uygarlığın varlığının bağlı olduğu feragatlerde bulunmaya yönelebilirler. Eğer önderler yaşam gerekleri konusunda üstün iç görüş sahibi ve kendi içgüdüsel arzularına hâkim olmada yükselmiş insanlarsa her şey yolundadır. Ama etkilerini yitirmemek için kitleye onun kendilerine gösterdiğinden daha fazla müsamaha göstermeleri tehlikesi vardır ve dolayısıyla iktidar araçlarını kendi ellerinde tutarak kitleden bağımsız olmaları gerektiği düşünülebilir. Kısaca belirtmek gerekirse, uygarlığın kurallarına ancak belirli bir derecede zor uygulanmasıyla geçerlilik kazandırılabilirdiği gerçeğinden sorumlu olan iki yaygın insani özellik vardır. İnsanlar kendiliklerinden çalışmaktan hoşlanmazlar ve tutkuları karşısında mantıksal tartışmalar yararsızdır.

Bu iddialara karşı ileri sürülecek itirazları biliyorum. İnsan kitlelerinin burada tanımlanan ve uygarlık işinde zordan vazgeçilemeyeceğini kanıtlaması gereken özelliğinin yalnızca kültürel kurallarda mevcut ve insanı acılara sürükleyen, intikamcı ve erişilmesi zor kılan kusurların bir sonucu olduğu söylenecektir. Şefkatle yetiştirilen ve mantığa değer vermeleri öğretilen, uygarlığın yararlarını erken bir yaşta tadararak öğrenmiş olan yeni kuşakların uygarlığa karşı tutumu değişik olacaktır. Onu, kendilerine ait bir varlık olarak hissedecekler ve korunması için çalışma ve içgüdüsel doyum konularında uğruna gerekli özverileri yapmaya hazır olacaklardır. Zor olmaksızın işlerini yürütebilecekler ve önderlerinden pek az farklı olacaklardır. Eğer şimdiye kadar herhangi bir kültür bu nitelikte insan kitleleri yaratamadıysa bunun nedeni henüz hiçbir kültürün insanları, özellikle

çocukluktan başlayarak, bu yönde etkileyecek kurallar tasarlayamamış olmasıdır.

Doğa üzerindeki denetimimizin şimdiki düzeyinde bu türden kültürel kurallar uygulanmasının bir dereceye kadar bile mümkün olup olmadığı akla gelebilir. Gelecek kuşakları eğitecek olan üstün, kararlı ve çıkarını gözetmeyen önderlerin nereden bulunabileceği sorulabilir ve bu isteklerin yerine gelmesi için kaçınılmaz olarak gerekecek aşırı zor kullanım miktarını düşünmek insanı dehşete düşürebilir. Tanrının görkemli ve insan uygarlığının geleceği için taşıdığı önem tartışılmaz. Bu tasarı insanın, nihai seyri erken çocukluk yaşantılarıyla belirlenen çok çeşitli içgüdüsel yatkınlıklarla donatılmış olduğu biçimindeki psikolojik buluş üzerine sağlamca oturtulmuştur. Ama aynı nedenle insanın eğitilme yeteneğinin kısıtlılığı da kültürümüzdeki bu türden bir dönüşümün etkinliğini sınırlar, insan kitlelerinin, insan ilişkilerinin yönlendirilmesini bu derece güçleştiren iki niteliğinin geçersiz kılınmasının farklı bir kültürel çevrede mümkün olup olmadığı, mümkünse bunun ne dereceye kadar gerçekleştirilebileceği sorulabilir. Bu deney henüz yapılmamıştır. Muhtemelen insanlığın belirli bir yüzdesi (patolojik bir yatkınlık veya bir içgüdüsel güç fazlalığı nedeniyle) daima toplum dışı kalacaktır; eğer yalnızca bugün uygarlığa karşı düşmanca tavır takınan çoğunluğu bir azınlığa indirgemek mümkün olabilseydi bile, büyük bir iş -belki de yapılabilecek olan her şey- başarılmış olacaktı. Soruşturma için belirlenmiş olan yoldan çok saptığım izlenimini vermek istemem. Dolayısıyla, Avrupa ile Asya arasındaki geniş topraklarda günümüzde yürütülen büyük uygarlık deneyi hakkında yargılarda bulunmak gibi bir niyetimin olmadığına sizi hemen temin etmeme izin verin. Bu deneyin gerçekleştirilme derecesine karar vermek, uygulanan yöntemlerin amaca ulaşabilirliğini sınamak veya niyet ile, uygulama arasındaki boşluğun genişliğini ölçmek için gerekli özel bilgiye ya da yeteneğe sahip değilim. Orada hazırlıkları yapılan şeyler henüz tamamlanmamıştır ve dolayısıyla bizim uzun süredir pekişmiş uygarlığımızın gerekli materyali sağlayarak mümkün kıldığı türden bir incelemeyi o deney için yapmak olanaksızdır.

- II -

Farkında olmadan ekonomik alandan psikoloji alanına geçtik. Önceleri, uygarlığın değerli niteliklerini mevcut zenginlikte ve bu zenginliğin bölüşümünü düzenleyen kurallarda arama peşindeydik... Ama, her uygarlığın, işe zorlama ve içgüdülerden feragat temelinde yükseldiğini ve dolayısıyla kaçınılmaz olarak bu taleplerden etkilenenlerin muhalefetini doğurduğunu gördükten sonra uygarlığın temel olarak ve yalnızca zenginliğin kendisinden, bunu temin etme araçlarından ve bölüşümünün düzenlenmesinden ibaret olamayacağı açığa çıktı; çünkü bunlar uygarlığı oluşturan bireylerin isyankârlığı ve yıkıcı cinnetinin tehdidi altındadır. Zenginliğin yanı sıra uygarlığın savunulması için kullanılan araçlarla karşılaşırız. Zor önlemleri ve insanları zora uyum gösterme, özverileri için onları ödüllendirme amacına yönelik diğer önlemler. Bu sonuncular uygarlığın zihinsel değerleri olarak tanımlanabilir.

Terminolojide tekdüzeliği sağlamak için doyumunu sağlanamayan bir içgüdü gerçeğini "engellenme", bu engellenmeye neden olan kuralı "yasaklama" ve bu yasaklamanın doğurduğu durumu da "yoksunluk" olarak tanımlayacağız, ilk adımımız, herkes için geçerli olan yoksunluklarla herkes için değil de yalnızca gruplar, sınıflar veya hatta tek tek bireyler için geçerli olan yoksunluklar arasında ayırım yapmaktır. Birinci gruptakiler en eski olanlarıdır; uygarlık, bunları doğuran yasaklamalarla -kim bilir kaç bin yıl önce- insanı ilk hayvansı durumundan çekip ayırmaya başladı. Bu yoksunlukların hâlâ etkin olduğunu ve hâlâ uygarlık düşmanlığının çekirdeğini oluşturduğunu şaşkınlıkla görmüştük. Bu yoksunlukların baskısı altında olan içgüdüsel arzular her çocukla yeniden doğarlar, bu engellenmelere halen toplum dışı davranışlarla tepki gösteren bir insan grubu, nevrotikler mevcuttur. Bu içgüdüsel arzular arasında ensest (fücür, hısımla sevişme) yamyamlık ve öldürme ihtirası yer alır. Herkesin reddetme konusunda birleştiği, arzular ile izin verilmesi veya engellenmesi uygarlığımızda hâlâ canlı bir tartışma konusu olan istekleri yan yana saymak garip görünebilir ama bu, psikolojik uygarlığın tutumu, hiç de tekdüze değildir. Yalnızca yamyamlık evrensel olarak yasaklanmış ve -psikanalitik olmayan görüşe göre- tümüyle ortadan kaldırılmış gibi görünmektedir. Enseste yönelik arzuların gücü ise, bunlara karşı olan yasaklamanın arkasında hâlâ uygulanmakta ve hatta, uygarlığımız tarafından emredilmektedir. Günümüzde tümüyle hoş görülen daha başka arzuların doyumunun, tıpkı bugün yamyamlık konusunda olduğu gibi kabul edilemez görüneceği kültürel gelişmelerin geleceğimizde yer alması olasıdır.

Bu en eski içgüdüsel feragatler halen, diğer tüm daha ileri feragatler için de önem taşıyan bir psikolojik unsur içerirler. İnsan aklının en eski çağlardan beri hiçbir değişmeye uğramadığı, bilim ve teknolojideki ilerlemelerin aksine bugün de tarihin başlangıcındaki durumu aynen koruduğu doğru değildir. Bu zihinsel ilerlemenin birine hemen işaret edebiliriz. Dış zorlamanın yavaş yavaş içselleşmesi insan gelişmesinin seyriyle uyum gösterir; çünkü özel bir zihinsel yapı, insanın üstlendiği bu görevi üstlenir ve kendi emirleri arasına katar. Her çocuk bize bir dönüşüm sürecini izleme olanağını sunar. Ancak bu yolla çocuk ahlaki ve toplumsal bir varlık olur. Üst benliğin bu türden bir güçlenmesi, psikoloji alanında en değerli kültürel varlıktır. İçlerinde bu güçlenme gerçekleşen kişiler, uygarlığın karşıtları olmaktan çıkıp uygarlığın araçları haline dönüşürler. Kültürel bir birimde bu türden insanların sayısı ne kadar çok olursa birimin kültürü o derece sağlam olur ve dış zorlama önemlerinden o derecede vazgeçilebilir. Şimdi, bu içselleşmenin derecesi değişik içgüdüsel yasaklamalar arasında büyük farklar gösterir. Sözümlü ettiğim en eski kültürel talepler konusunda bu içselleşme, hoş karşılamadığımız nevrotikler istisnasını hesaba katmazsak, çok yaygın olarak gerçekleşmiş görünmektedir. Ama diğer içgüdüsel isteklere yüzümüzü döndüğümüzde

durum değişmektedir. Burada, insanların büyük bir çoğunluğunun bu noktalardaki kültürel yasaklamalara yalnızca dış zorlamanın baskısıyla -tabii ki yalnızca bu zorlamanın etkili olabildiği yerlerde ve korkulacak bir şey olduğu sürece- boyun eğdiklerini şaşkınlık ve ilgiyle görürüz. Bu, uygarlığın ahlaki talepleri olarak bilinen ve herkesin aynı şekilde tabi olduğu şeyler konusunda da geçerlidir. İnsanın ahlaki açıdan güvenilir olmadığı konusunda edindiğimiz deneyimlerin çoğu bu kategoriye girer. Cinayet veya ensestten kaçınan ama hırslarının, saldırgan dürtülerinin veya cinsel ihtiraslarının doyumundan kendilerini yoksun bırakmayan ve diğer insanları karşılığında ceza görmedikleri sürece yalan, hile ve iftirayla incitmekte bir an bile tereddüt etmeyen sayısız uygar insan vardır. Ve bu hiç şüphesiz uygarlığın birçok çağı boyunca böyle olmuştur.

Toplumun yalnızca belirli sınıfları için geçerli olan kısıtlamalara döndüğümüzde ise, pek çirkin ve daima bilinen bir durumla karşılaşırız. Bu az ayrıcalıklı sınıfların, kayırılan sınıfları ayrıcalıkları nedeniyle kıskanmaları ve kendilerini üzerlerindeki fazladan yoksunluktan kurtarmak için ellerinden gelen her şeyi yapmaları beklenir. Bunun mümkün olmadığı yerlerde söz konusu kültürde sürekli bir mutsuzluk havası sürüp gidecektir ve bu da tehlikeli isyanlara yol açabilir. Ama eğer bir kültür, mensuplarının bir bölümünün doyumunun bir başka ve muhtemelen daha büyük bir bölümünün ezilmesine bağlı olduğu bir noktayı aşamamışsa -ki günümüz kültürlerinin tümünde durum budur- ezilen insanların, varlığını kendi çalışmalarıyla mümkün kıldıkları ama zenginliğinden çok küçük bir pay aldıkları bu kültüre karşı yoğun bir düşmanlık duygusu geliştirmeleri anlaşılabilir olmaktadır. Bu türden koşullar altında, ezilen insanlar arasında kültürel yasaklamaların içselleşmesi beklenmemelidir. Aksine, bu insanlar yasaklamaları onaylamaya hazır değildirler; kültürün kendisini imha etmek ve hatta kültürün temelini oluşturan önermeleri ortadan kaldırmak niyetindedirler. Bu sınıfların uygarlığa olan düşmanlıkları o derece açık seçiktir ki, gözden kaçmayacak kadar iyi olanaklara sahip toplumsal katmanlarda bile gizli bir düşmanlığa neden olmuştur. Mensuplarının bu kadar büyük bir bölümünü doyumsuz bırakan ve onları isyana iten bir uygarlığın varlığını sürekli kılma umudundan yoksun olduğunu ve böyle bir geleceği de hak etmediğini söylemeyi gereksiz sayıyorum.

Bir uygarlığın hükümlerinin içselleşme derecesi -psikoloji dışı ve harcıâlem bir tanımla mensuplarının ahlaki düzeyi- bir uygarlığın değerini saptamada göz önüne alınan tek zihinsel zenginlik biçimi değildir. Buna ek olarak idealler ve sanatsal yaratılar -yani, bu kaynaklardan elde edilebilecek doyumlar- biçimini alan değerleri vardır.

İnsanlar bir kültürün psişik değerleri arasına kültürün ideallerini -en yüksek ve peşinde en çok koşulması gereken başarıların neler olduğu konusundaki yargılarını- katmaya hemen eğilim göstereceklerdir. İlk bakışta, kültürel birimin başarılarını bu idealler belirleyecekmiş gibi görünür; ama olayın gerçek seyrinin bu ideallerin, kültürün iç yetenekleri ile dış koşulların bir karışımının mümkün kıldığı ilk başarılar üzerinde yükseldiğini ve sonra, bu ilk başarıların, ideal tarafından daha da ilerletilmesi gereken bir şey olarak korunduğunu ortaya koyacaktır, idealin kültür mensuplarına sağladığı doyum böylelikle, narsisistik bir nitelik kazanır. Bu durum, o ana kadar gerçekleştirdikleri basanlardan duyulan gurura dayanır. Bu doyumun tamamlanması için aynı başarılarla yönelmiş ve benzer idealler geliştirmiş olan diğer kültürlerle bir karşılaştırma yapmak gerekir. Her kültür, bu ayrılıkların gücü oranında diğerlerini hakir görme hakkını kendinde görür. Böylelikle kültürel idealler, -uluslar örneğinde açıkça görüleceği gibi- benzer kültürel birimler arasında uyumsuzluk ve düşmanlık kaynağı olurlar.

Kültürel ideal tarafından sağlanan narsisistik doyum, kültürel birim içindeki kültür düşmanlığıyla

mücadelede başarı sağlayan güçler arasında da yerini alır. Bu doyum, yalnızca kültürün yararlarının tadını çıkaran kayırdan sınıflar arasında paylaşılmakla kalmaz, kültürleri dışındaki insanları hakir görme hakkının, kendi birimlerinde ıstırabını çektikleri haksızlıklara karşı bir telafi sağlaması nedeniyle ezilen sınıflarca da paylaşılır. Kişi, hiç kuşkusuz, borç ve askeri hizmet, yükü altında ezilen sefil ve biçare bir plep olabilir; ama bunun karşılığında bir Roma yurttaşıdır, diğer ulusları yönetme ve kendi yasasını kabul ettirme görevinde onun da bir payı vardır. Bununla birlikte ezilen sınıfların, yöneten ve onları sömüren sınıfla bu özdeşleşmesi daha büyük bir bütünün yalnızca bir parçasıdır. Çünkü, öte yanda, ezilen sınıflar efendilerine duygusal olarak da bağlanabilirler. Düşmanlıklarına rağmen onlarda kendi ideallerini görebilirler. Temelde doyum verici türden olan böyle ilişkiler var olmasaydı, büyük insan kitlelerinin haklı düşmanlığına rağmen bazı uygarlıkların nasıl olup da bu kadar uzun süre varlıklarını sürdürebildiklerini anlamak olanaksızlaşırdı.

Yorucu çalışmaya gömülmüş ve herhangi bir kişisel eğitim tatmamış kitlelere bir kural olarak erişemese bile sanat, ayrı bir tür doyum sağlar. Çok önceleri ortaya çıkarmış olduğumuz gibi sanat, en eski ve hâlâ en derinden hissedilen kültürel feragatlerin yerini alan doyumlar verir ve bu nedenle bir kişiyi uygarlık için yapmış olduğu özverilere alıştırmada başka hiç bir şey onun yerini tutamaz. Öte yandan, sanatsal yaratılar kişinin her kültürel birimin çok gereksinim duyduğu özdeşleşme duygularını, yüksek değer verilen duygusal yaşantıları paylaşma fırsatı sağlayarak yükseltir. Bu yaratılar, kişinin kendi özel kültürünün başarılarını resmedip kültürün ideallerini çarpıcı bir biçimde kişiye anımsattıklarında, onun narsisistik doyumuna da hizmet ederler.

Bir uygarlığın psişik buluşları dağarcığında belki de en önemli yeri tutan şeyden ise henüz hiç söz edilmedi. Bu, en geniş anlamıyla uygarlığın dinsel düşüncelerinden, başka bir deyişle (ileride gösterileceği gibi) yanılsamalarından oluşur.

- III -

Dinsel düşüncelerin kendine özgü değeri nerede yatmaktadır?

Uygarlığın uyguladığı baskı ve talep ettiği içgüdüsel feragatlerin neden olduğu uygarlık düşmanlığından söz etmiştik. Uygarlığın yasaklamalarının kaldırıldığını -yani, insanın hoşuna giden herhangi bir kadim cinsel nesne olarak alabildiğini, bu kadının aşkı uğruna rakiplerini veya karşısına çıkan bir başka kişiyi duraksamadan öldürebildiğini ve hatta diğer insanların mallarını izinsiz alıp götürebildiğini- düşünelim; insan yaşamı ne harika, ne tatlı bir doyum zincirinden ibaret olacaktı! Doğru, insan kısa zamanda ilk güçlkle karşılaşır; benden başka herkes benimkilere benzer isteklerde bulunacak ve bana, benim onlara davranırken gösterdiğimden daha fazla bir anlayış göstermeyecektir. Ve böylece, uygarlığın kısıtlamalarının bu şekilde kaldırılmasıyla gerçekte yalnızca tek bir insan sınırsız bir mutluluğa kavuşacak ve bu insan, iktidar araçlarının tümünü ele geçirmiş bir tiran, bir diktatör olacaktır. Ve hatta bu insan bile diğer insanların en az bir kültürel emre, "öldürmeyeceksin" (Musa'nın on emrinden biri) emrine saygı göstermelerini arzu etmek için her türlü nedene sahip olacaktır.

Ama uygarlığın ortadan kaldırılması için çabalamak her şeye rağmen ne nankörlük, ne kadar büyük bir basiretsizliktir! O zaman geriye bir doğa durumu kalacak ve buna katlanmak ise çok daha güç olacaktır. Doğanın bizlerden herhangi bir içgüdü kısıtlaması talep etmediği, gönlümüzün çektiği gibi hareket etmemize izin verdiği doğrudur; ama doğanın bizi kısıtlamak için kendine özgü ve özellikle etkin yöntemleri vardır. Doğa, görüldüğü kadarıyla bizi soğukkanlılıkla, zalimce, amansızca ve olasıdır ki tamda bizim doyum sağlamamıza yol açmış şeyler aracılığıyla yok eder. Doğanın bizi tehdit eden bu tehlikeleri nedeniyle ki, bir araya geldik ve diğer şeylerin yanı sıra ortak yaşamımızı mümkün kılma amacına da yönelik olan uygarlığı yarattık. Çünkü uygarlığın esas görevi, gerçek varlık nedeni (raison d'etre) bizi doğaya karşı savunmaktır.

Uygarlığın bu görevi birçok alanda hâlâ oldukça iyi bir biçimde yerine getirdiğini ve zaman geçtikçe bu konuda daha da yetkinleşeceğini hepimiz biliyoruz. Ama hiç kimse doğanın günümüzde henüz tam olarak alt edilmiş olduğu yanılsamasına kapılmamıştır ve çok az sayıda insan doğanın bir gün tümüyle insana tabi kılınacağını umut etme cesaretini göstermektedir. Sanki insanın tüm denetim araçlarıyla alay eden unsurlar mevcuttur; zelzelelerde sarsılıp yarılan ve üzerindeki tüm insan yaşamını ve eserlerini yere gömen toprak, her şeyi bir tufan içinde sele salıp boğan su, her şeyi önlerine katıp sürükleyen fırtınalar, diğer organizmaların saldırılarıyla ortaya çıktıklarını henüz yeni bulduğumuz hastalıklar ve son olarak henüz ilacı bulunamamış ve belki de hiç bulunamayacak olan ıstırap verici ölüm muamması vardır. Bu güçleriyle doğa, heybetli, zalim ve merhametsiz karşımıza dikilir; uygarlığın işleyişi sayesinde kaçıp kurtulmayı düşündüğümüz güçsüzlük ve çaresizliğimizi bir kez daha aklımıza düşürür. İnsanlığın sağlayabildiği az sayıdaki hoşnutluk ve gurur veren izlenimlerden biri de bu temel unsurlardan kaynaklanan bir felaket karşısında, uygarlığın uyuşmazlıklarını ve tüm iç sorunlarıyla düşmanlıklarını unutup kendisini doğanın üstün gücüne karşı savunma yüce ortak görevini anımsamasıdır.

Yaşam, tıpkı genel olarak insanlık için olduğu gibi birey için de katlanılması güçtür. İçinde yerini aldığı uygarlık, bireye belirli bir miktar yoksunluğu zorla kabul ettirir ve diğer insanlar, bireyin uygarlığının ahlaki kurallarına rağmen ya da uygarlığın kusurları nedeniyle bireye belirli bir ölçüde acı verirler. Buna doğanın birey üzerindeki incitici etkileri -birey buna kader adını verir- eklenir. Bu durumun bireyde sürekli bir bunaltılı bekleyiş haline ve doğal narsisizminde ağır bir zedelenmeye yol

açacağı varsayılabilir. Bireyin, uygarlığın ve diğer insanların kendi üzerinde uyguladığı incitici etkilere nasıl tepki gösterdiğini daha önce görmüştük; birey, uygarlığın kurallarına, bu etkilere uygun derecede bir direnç ve uygarlığa karşı düşmanlık geliştirir. Ama birey, doğanın, Kaderin tüm insanları olduğu gibi kendisini de tehdit eden üstün güçlerine karşı acaba kendisini nasıl savunmaktadır?

Uygarlık, bireyi bu görevden kurtarır. Bu sorunu herkes için aynı biçimde çözümler. Ve bu konuda tüm uygarlıkların benzer bir davranışı göstermeleri dikkate değer. Uygarlık, insanın doğaya karşı savunulması görevini duraklatmaz, yalnızca onu başka araçlarla sürdürür. Görevin çok çeşitli yönleri vardır. İnsanın ciddi bir biçimde tehdit altında olan öz saygısı huzur aramaktadır; yaşam ve evren dehşet verici özelliklerinden kurtarılmalıdırlar; dahası, insanın en güçlü pratik çıkar tarafından uyarılan merakı bir yanıt peşinde koşmaktadır.

İlk aşamada bile büyük bir kazanç sağlanır: Doğanın insansallaştırılması. İnsanın dışındaki güçlere ve mukadderata erişilemez, bunlar sonsuza dek ulaşılmaz kalırlar. Ama temel unsurların da tıpkı bizim ruhumuzda olduğu gibi coşup taşan tutkuları varsa, bizzat ölüm kendiliğinden ve ani bir şey değil de şeytani iradenin bir şiddet gösterisiyse, doğada her yerde kendi toplumumuzdan tanıdığımız türden varlıklar çevremizde bulunuyorsa işte o zaman rahat bir soluk alabilir, bu esrarengiz ortamda kendimizi evimizde hissedebilir ve mantıksız bunaltımızla psişik araçlar aracılığıyla uğraşabiliriz. Belki hâlâ savunmasız ama artık hiç de çaresiz ve eli bağlı değiliz; en azından tepki gösterebiliriz. Belki de aslında savunmasız bile değiliz. Dış âlemdeki bu zalim üstün insanlara karşı kendi toplumumuzda kullandığımız yöntemlerin aynısını uygulayabiliriz; onların merhametini uyandırmaya, onları yatıştırmaya, armağanlarla kandırmaya çalışır ve böylece onları etkileyerek güçlerinin bir kısmından yoksun bırakabiliriz. Psikolojinin bu şekilde doğa ilminin yerini alması, yalnızca süratli bir rahatlama sağlamakla kalmaz, aynı zamanda duruma daha iyi egemen olmanın yolunu da gösterir.

Çünkü bu durum yeni bir şey değildir. Gerçekte yalnızca bir devamından ibaret olduğu çocuksu bir ilk örneğe sahiptir. Çünkü insan kendini bir kez daha, küçük bir çocukken ana-babasıyla olan ilişkilerinde benzer bir çaresizlik durumunda bulmuştur, insan onlardan, özellikle babasından korkmak için nedene sahipti, ama gene de bildiği tehlikelere karşı korunduğundan emindi. Dolayısıyla bu iki durumu birbiri içinde eritmek doğaldı. Arzulama, düş yaşamında olduğu gibi burada da rol oynuyordu. Uykudaki kişi, mezara koyulmasını gerektiren bir ölüm önsezisine kapılabilir. Ama düş izi, korku duyulan bu durumu bile bir arzu doyumuna haline dönüştürmeyi bilir. Uykudaki kişi, kendini bizzat içine girdiği ve böylelikle arkeolojiye olan ilgisinin doyumuyla mutluluk bulduğu eski bir Etrüsk mezarı içinde görür. Aynı şekilde insan doğa güçlerini, yalnızca, eşitleriyle ilişki kurar gibi davranabileceği kişiler haline koymakla kalmaz -bu, söz konusu güçlerin kendi üzerinde yarattığı etkiye haksızlık etmek demektir- onlara bir baba niteliğini de verir. Onları, göstermeye çalıştığım gibi yalnızca çocuksu değil soygelişimsel (philogenetic) bir ilkörneği izleyerek tanrılara dönüştürür.

Zamanın geçişiyle doğal olguların düzenliliği ve belirli kurallara uygunluğu konusunda ilk gözlemler yapılmış ve bununla birlikte doğa güçleri insansı niteliklerini kaybetmişlerdir. Ama insanın çaresizliği, bunun yanı sıra babasına ve tanrılara olan özlemi sürüp gitti. Tanrılar üçlü görevlerini korudular. Doğanın dehşetini gidermeli, insanı -özellikle ölüm konusunda olduğu gibi- kaderin zulmüne alıştırmalı ve uygar bir yaşamın onlara ortaklaşa kabul ettirdiği acı ve yoksunluklar için bir telafi sağlamalıdırlar.

Ama bu işlevlerin öneminde, adım adım gerçekleşen bir değişme, söz konusudur. Doğa olgularının iç gereksinmelere uygun olarak kendiliğinden geliştiği gözlenmiştir. Kuşkusuz, tanrılar doğanın

efendileriydiler; doğayı mevcut durumuna getirmişlerdi ve artık onu kendi haline bırakabilirlerdi. Yalnızca, sanki kendi özgün iktidar alanlarının bir zerresinden bile vazgeçmemiş olduklarını göstermek için, zaman zaman mucizeler olarak bilinen şeyler biçiminde doğanın seyrine müdahale ederler. Kaderin pay edilmesi konusunda ise insan ırkında beliren akıl karmaşası ve çaresizliğinin hakkından gelinemeyeceği biçiminde tatsız bir kuşku sürüp gitti. Tanrıların en büyük başarısızlıkları bu noktadaydı. Eğer kaderi onlar yarattılsa o zaman onların tasarıları insan kavrayışı dışında sayılmalıydı. Antik Çağın en zeki insanların aklına, Moira'nın (Yunanca: "talih") tanrıların üzerinde yer aldığı ve hatta tanrıların kendi kaderlerinin olduğu düşüncesi bile geldi. Doğa özerkleştikçe ve tanrılar doğadan uzaklaştıkça tüm beklentiler daha içten bir biçimde tanrıların üçüncü işlevine yöneltildi; ahlakı giderek daha fazla tanrıların asıl çalışma alanı haline geldi. Artık tanrıların görevi, uygarlığın kusur ve kötülüklerini düzeltmek, ortak yaşamları sırasında insanların birbirlerine verdikleri acıları sağıltmak ve uygarlığın insanların bu kadar yetersizce uydukları hükümlerinin yerine getirilmesini gözetmektir. Bizzat bu hükümler ilahi bir köken atfedilerek yüceltiliyorlardı; bunlar, insan toplumunun üzerine çıkarılıyor, doğayı ve evreni içine alacak kadar genişletiliyorlardı. Ve böylece, insanın çaresizliğini kanıtlanılabilir kılma gereksiniminden doğan, kendi çocukluğuyla insan ırkının çocukluğundaki çaresizlik anıları materyalinden inşa edilen bir düşünceler toplamı yaratıldı. Bu düşüncelere sahip olmanın insanı iki yönde -doğa ve kaderin tehlikelerine karşı ve bizzat insan toplumunun neden olduğu incinmelere karşı- koruduğu açıkça görülebilir. Meselenin özü işte buradadır. Bu dünyadaki yaşam daha yüksek bir amaca hizmet eder; kuşkusuz bu amacın ne olduğunu tahmin etmek kolay değildir, ancak insan doğasının mükemmelleştirilmesini ifade ettiği kesindir. Bu yücelme ve vecdin yöneldiği amaç, belki de zamanın akıp gidişi sırasında kendisini gövdeden bu kadar yavaş ve isteksizce koparıp ayırmış olan insanın manevi kısmı, ruhudur. Bu dünyada olan her şey, emir ve isteklerini yerine getirmek güç olmasına rağmen sonuçta her şeyin en iyisini emreden -yani her şeyden zevk almamıza yönelik olan- bizden üstün bir zekânın belirti ve isteğidir. Her birimizin tepesinde, yalnızca görünüşte sert olan ama bizim doğanın çok güçlü ve acımasız güçlerinin oyunağı olup acı çekmemize izin vermeyen cömert bir Tanrı bizi gözetlemektedir. Ölümün kendisi yok oluş, inorganik cansızlığa bir dönüş değil, daha üstün bir şeye doğru gelişme yolundaki yeni bir tür varoluşun başlangıcıdır. Ve başka bir yönden bakıldığında bu görüş, bize uygarlığımızın geliştirdiği ahlaki kuralların, karşılaştırma kabul etmez bir güç ve sürekliliğe sahip bir yüce divan tarafından gözetilmek ön koşuluyla tüm evrende de hüküm sürdüğünü bildirir. Sonuçta, gerçekte sürdüğümüz bu yaşam biçiminde olmasa bile ölümden sonra başlayan daha sonraki varoluşta mutlaka iyilikler ödüllendirilir ve kötülükler cezalandırılır. Böylelikle yaşamın tüm dehşeti, acıları ve zorlukları silinmeye mahkûmdur. Tıpkı renk kuşağının (spektrumun) görünmeyen bölümünün görülebilen bölümüne bitişmesi gibi dünyadaki yaşamı izleyen ölümden sonraki yaşam, belki de bu dünyada elimizden kaçırmış olduğumuz tüm mükemmellikleri getirecektir. İşlerin bu seyrini yöneten yüce bilgelik, bu seyirde kendini gösteren sonsuz iyilik ve amacına ulaşan adalet: İşte bizi ve bir bütün olarak tüm dünyayı yaratmış olan ilahî varlıkların, veya daha ziyade Antik Çağın tüm tanrılarını uygarlığımızda içinde yoğunlaştırmış olan tek ilahî varlığın nitelikleri bunlardır. İlahî nitelikleri bu şekilde yoğunlaştırma başarısını göstermiş olan insanlar bu ilerlemeden az gurur duymamışlardı. Bu ilerleme, her ilahî figürün özünde mevcut ve daima arkasında saklı kalmış olan babayı gözler önüne sermişti. Bu, temel olarak Tanrı düşüncesinin tarihsel başlangıcına bir dönüştü. Tanrı artık tek olduğuna göre insanın onunla olan ilişkileri bir çocuğun babasıyla olan ilişkilerindeki yakınlık ve yoğunluğa tekrar sahip olabilirdi. Ama babası için bu kadar çok şey yapan insan bir mükâfat görmek veya en azından onun sevilen tek çocuğu, Seçilmiş Kavim olmayı isterdi. Çok sonraları dindar Amerika "Tanrının Öz Ülkesi" olma iddiasında bulundu; insanın ilahî varlığa

tapınma biçimlerinden biri göz önüne alındığında bu iddia hiç kuşkusuz geçerliydi.

Yukarıda özetlenen dinsel düşünceler elbette uzun bir gelişme sürecinden geçmiş ve bu düşüncelere çeşitli dönemlerde çeşitli uygarlıklar tarafından bağlı kalınmıştır. Ben, bugünkü Hristiyan beyaz ırk uygarlığımızın almış olduğu son şekle kabaca uygun düşen bu türden bir dönemi örnekledim. Bu tablonun bütün parçalarının birbiriyle aynı ölçüde uyum içinde olmadıklarını, yanıt gerektiren soruların tümünün yanıtlanmamış olduğunu ve günlük yaşantının yarattığı çelişkiyi gözden uzak tutmanın güç olduğunu görmek pek kolaydır. Böyle olmakla birlikte bu düşünceler -en geniş anlamıyla dinsel olan düşünceler- gene de uygarlığın en değerli malı ve uygarlığın mensuplarına sunabileceği en değerli şey olmakla ödüllendirilirler. Topraktan hazineler kazanma, insana besin sağlama veya hastalıkları önleme araçlarının tümünden ve daha birçok şeyden çok daha üstün tutulurlar. İnsanlar, sahip oldukları iddia edilen değeri bu düşüncelere vermedikleri sürece yaşama katlanılamayacağını hissetmektedirler. Burada şu soru ortaya çıkar: Psikolojinin ışığında bu düşüncelerin anlamı nedir? Sahip oldukları saygınlığı nereden almaktadırlar? Ve -ürkek bir adım daha atıp soracak olursak- bunların gerçek değeri nedir?

- IV -

Bir monolog gibi kesintisiz ilerleyen bir soruşturma tümüyle hatasız olamaz. Kişi, araya girmeye çalışan düşünceleri kolayca bir kenara itmeye kapılabilir ve sonuçta aşırı kararlılık gösterileriyle bastırmaya çalıştığı bir belirsizlik duygusuyla baş başa kalır. Bu nedenle, tartışmamı kuşkuyla izleyen bir karşıtım olduğunu varsayacak ve arada bir bazı yorumlar yapmasına izin vereceğim.

Onun şöyle söylediğini duyuyorum: "Defalarca, 'bu dinsel düşünceleri uygarlık yaratır', 'uygarlık bunları mensuplarının kullanımına sunar' ifadelerini kullandınız. Bu konuda bana garip gelen bir şey var. Neden olduğunu tam kestiremiyorum ama, uygarlığın, emek ürünlerinin bölüşümü veya kadın ve çocukların hakları konusunda kurallar yarattığını söylemek pek de doğal gelmiyor."

Ben, gene de kendimi bu şekilde ifade etmekte haklı olduğum kanısındayım. Dinsel düşüncelerin, uygarlığın diğer tüm ilerlemeleri gibi, bir tek gereksinimden, insanın kendisini doğanın ezici derecede üstün gücüne karşı savunma gereksiniminden doğduğunu göstermeye çalıştım. Buna ikinci bir güdü -uygarlığın, kendilerini acı verici bir biçimde hissettiren yetersizliklerini düzeltme isteği- eklenmişti. Dahası, bireye bu düşünceleri uygarlığın verdiğini söylemek özellikle uygun olacaktır, çünkü birey bunları uygarlıkta zaten mevcut bulur; bu düşünceler bireye hazır olarak sunulurlar, birey onları kendiliğinden keşfetme yeteneğini göstermez. Bireyin içine girmekte olduğu şey, çok sayıdaki kuşağın mirasıdır ve bu mirası tıpkı çarpım tablosu, geometri ve benzer şeyleri devraldığı gibi devralır. Aslında bu düşünceler konusunda bir ayrım vardır ama, bu ayrım bir başka yeredir ve ben henüz bunu incelemek durumunda değilim. Sözü nü ettiğimiz gariplik duygusu, bu dinsel düşünceler bütünü nün genellikle gökten indirilmiş bir açıklama olarak ileri sürülmeleri gerçeğine kısmen bağlı olabilir. Ama bu düşüncelerin bizzat bu şekilde sunuluşu da dinsel sistemin bir ölümüdür ve söz konusu düşüncelerin bilinen tarihsel gelişimini, farklı çağ ve uygarlıklarda gösterdikleri farklılıkları görmezlikten gelir.

"Bana, daha önemliymiş gibi gelen bir diğer nokta ise şu: Korku duyduğu güçler karşısında insanda beliren akıl karmaşası ve çaresizliğe bir son verme, bu güçlerle bir ilişkiye girme ve sonuçta onları etkileme gereksiniminin doğanın insansallaştırılmasına yol açtığını ileri sürüyorsunuz. Bu tür bir güdü yapay görünüyor. İlkel insanın başka hiçbir seçeneği yoktur, o başka bir biçimde düşünme yeteneğine sahip değildir ki. Kendi varlığını dış dünyaya yansıtmak ve gözlediği her olayı temelde kendisi gibi olan insanların bir belirtisi saymak onun için doğal, hatta yaratılış gereğidir. Bu, onun olayları kavramadaki tek yöntemidir. Ve eğer doğal yatkınlığına bu şekilde kapılıp en büyük gereksinimlerinden birini doyuma ulaştırmayı başarmışsa bu, zaten beklenen bir sonuç değil, aksine dikkate değer bir rastlantıdır."

Ben, bunu çok çarpıcı bulmuyorum. İnsan düşüncesinin pratik güdülerinin bulunmadığını, çıkar gözetmeyen bir merakın basit bir belirtisi olduğunu mu sanıyorsunuz? Bu kesinlikle çok olasılık dışıdır. Ben, insanın doğa güçlerini kişileştirdiğinde daha ziyade çocuksu bir model takip ettiğine inanmak eğilimindeyim. İnsan, en erken çevresindeki kişilerden, onları etkileme yolunun onlarla ilişki kurmaktan geçtiğini öğrenmiştir; böylece çok sonraları bile, karşılaştığı her şeye, aynı amaçla o insanlara olduğu gibi davranır. Böylelikle sizin tanımlayıcı gözleminizle çelişmemiş oluyorum. Aslında ileride denetimine almak amacıyla anlamak istediği her şeyi kişileştirmek (fiziki sahiplenmeye hazırlık olarak psişik sahiplenme) insan için doğaldır. Ama ben ek olarak insan düşünüşünün bu kendine özgünlüğü için bir güdü ve bir başlangıç da sunmuş oluyorum.

"Ve işte üçüncü bir nokta daha. Dinin kökeni konusuna Totem ve Tabu başlıklı kitabınızda bir kez

daha değinmiştiniz. Sorun başka bir ışık altında görünüyordu o kitapta. Orada her şey baba-oğul ilişkisinden ibaretti. Tanrı, yüceltilmiş babaydı ve babaya duyulan özlem din gereksiniminin köküydü. O zamandan bu yana, din oluşumunda genellikle temel rolün atfedildiği, insanın zayıflık ve çaresizliği unsurunu keşfetmiş görünüyorsunuz. Ve bir zamanlar baba kompleksi olan her şeyi çaresizlik kavramlarına aktarıyorsunuz. Bu dönüşümü açıklamanızı isteyebilir miyim?"

Memnuniyetle. Tam da bu çağrıyı bekliyordum. Ama bu, gerçekten bir dönüşüm sayılabilir mi? Totem ve Tabu 'da amacım dinlerin kökenini değil; totemciliğin kökenini açıklamaktı. Koruyucu ilahî varlığın kendini insana gösterdiği ilk şeklin bir hayvan şekli olması, bu hayvanın öldürülüp yenmesinin yasaklanması ve buna rağmen bu hayvanın yılda bir kez öldürülüp toplulukça yenmesinin daima yerine getirilen bir gelenek olması gerçeğini, sahip olduğumuz görüşlerin herhangi biriyle açıklayabilir misiniz? Totemcilikte olan budur. Ve totemciliğin bir din sayılıp sayılmaması gerektiğini tartışmak ise, hiç de amaca hizmet etmez. Daha sonraki tanrılı dinlerle yakın ilişkileri vardır. Totem hayvanlar tanrıların kutsal hayvanları oldular. En eski ama en temel ahlaki kısıtlamalar -insan öldürme ve enest yasaklamaları- totemcilikte ortaya çıkar. Totem ve Tabu'nun vardığı sonuçları kabul etseniz de etmeseniz de, o kitapta çok dikkate değer ama birbirleriyle ilişkisiz çok sayıda gerçeğin birbirini tamamlayan bir bütün haline getirilmiş olduğunu teslim edeceğinizi umarım.

Uzun vadede hayvan tanrının neden yeterli olmayıp yerini bir insan tanrının aldığı sorusuna Totem ve Tabu'da şöyle bir değinilmiş, din oluşumuyla ilgili diğer sorunlardan ise hiç söz edilmemiştir. Bu türden bir sınırlamanın bir inkârla aynı şey olduğunu mu düşünüyorsunuz? Benim eserim, din sorununun çözümüne psikanalitik tartışmanın önerebileceği özel katkının kesin soyutlanmışlığının iyi bir örneğidir. Eğer şimdi daha az gizli kalmış olan diğer örneği de eklemeye çalışıyorsanız, beni daha önce, tek taraflı olmakla suçlamış olduğunuz gibi şimdi de kendi kendimle çelişmekle suçlamamanız gerekir. Daha önce söylediklerimle şimdi ileri sürdüklerim arasındaki, gizli olanla açık olan güdüler arasındaki, baba kompleksiyle insanın çaresizliği ve korunma ihtiyacı arasındaki birleştirici bağlantılara dikkati çekmek elbette benim görevimdir.

Bu bağları bulmak zor değildir. Çocuğun çaresizliği ile, bunu sürdüren erişkinin çaresizliği arasındaki ilişkiden oluşurlar. Böylelikle, dinin oluşumu konusunda psikanalizin ileri sürdüğü güdülerin beklendiği gibi, açığa vurulmuş güdülere çocuksu katkıyla aynı şey olduğu ortaya çıkar. Kendimizi bir çocuğun zihinsel yaşamında farz edelim. Psikanalizin sözünü ettiği anaklittik bağlılık tipine uyan nesne seçimini sanırım hatırlıyorsunuz. Bu seçimde libido, narsisistik ihtiyaçlar yolunu izleyerek kendisini bu ihtiyaçların doyumunu sağlayan nesnelere bağlar. Bu şekilde çocuğun açlığını gideren, anne onun ilk sevgi nesnesi ve hiç kuşkusuz aynı zamanda onu tehdit eden belirsiz tehlikelere karşı ilk koruyucusu -endişeye karşı ilk koruyucusu da diyebiliriz- olur.

Bu koruma işlevinde annenin yerini kısa zamanda daha güçlü olan baba alır ve çocukluğun geri kalan dönemi boyunca yerini korur. Ama çocuğun babasına olan tavrı kendine özgü bir kararsızlıkla renklenmiştir. Bizzat baba, belki de annesiyle olan daha eski ilişkisi nedeniyle, çocuk için bir tehlike oluşturur. Dolayısıyla çocuk babasından, ona duyduğu özlem ve hayranlık derecesinde korkar. Babaya karşı tavrındaki bu kararsızlığın belirtileri, Totem ve Tabu'da gösterildiği gibi, her dinde derin izler bırakmıştır. Büyüyen birey, sonsuza dek çocuk olarak kalmaya mahkûm olduğunu, bilinmedik üstün güçlere karşı korunmaya mutlaka muhtaç olduğunu anladığında, bu güçlere kendi baba figürüne ait özellikleri aktarır; kendisine, korktuğu, yatıştırmaya çabaladığı ve gene de kendi korunmasını emanet ettiği tanrılar yaratır. Dolayısıyla, bir babaya olan özleminin, kendi insani zayıflığının sonuçlarından korunma ihtiyacıyla aynı özellikleri taşıyan bir güdü olduğu görülmektedir.

Erişkin insanın gerçekliğini bizzat kabul etmesi gereken çaresizliğe karşı tepkisine -ki bu tepki tam da dinin oluşumudur- karakteristik özelliklerini veren şey, çocukça çaresizliğe karşı geliştirilmiş olan savunmadır. Ama ben Tanrı düşüncesinin gelişmesini daha fazla incelemek niyetinde değilim. Burada bizi ilgilendiren, uygarlığın bireye aktardığı biçimiyle dinsel düşüncelerin tamamlanmış bütünüdür.

Soruşturmamıza bıraktığımız yerden devam edelim. Bu durumda dinsel düşüncelerin psikolojik önemi nedir ve bunları hangi başlıklar altında sınıflandırmalıyız? Soru, hiç de hemen yanıtlanacak kadar kolay değil. Birkaçını reddettikten sonra şu formülasyonun yanında yerimizi alacağız: Dinsel düşünceler, dış veya iç gerçekliğin, kişinin henüz kendisi tarafından keşfedilmemiş yönleri hakkında bir şeyler söyleyen ve kişinin inancını gerektiren olguları ve koşulları hakkındaki öğreti ve iddialardır. Bize, yaşamda bizim için en önemli ve ilginç olan şeyler hakkında bilgi verdiklerinden özellikle üstün tutulurlar. Bunlar hakkında hiç bilgisi olmayan bir kişi pek cahildir; ama bilgi dağarcığına bu düşünceleri katmış olan kişi kendisini çok daha varlıklı sayabilir.

Elbette dünyadaki çeşitli şeyler hakkında bu türden birçok öğreti mevcuttur. Her okul dersi bu öğretilerle doludur. Örneğin coğrafyayı ele alalım. Bize, Konstans kasabasının Bodensee Gölü kıyısında olduğu öğretilir. Bir okul şarkısı da şöyle der: "İnanmazsan git de bak." Ben, orada bulunma şansını elde ettim ve bu şiirin kasabanın, çevresinde yaşayan herkesin Bodensee adını verdiği geniş bir su birikintisinin kıyısında yer aldığı gerçeğine tanıklık edebilirim. Artık bu coğrafi iddianın doğruluğu konusunda hiçbir kuşku kalmadı. Buna bağlı olarak aklıma çok ilginç bir başka deneyimim geldi. Atina'daki Akropol tepesine ilk kez çıkıp tapınak kalıntıları arasından mavi denizi seyrettiğimde artık olgunluk, yıllarını yaşayan bir adamdım. Neşeyle karışık bir hayret duygusuna kapıldım. Bu duygu sanki şöyle diyordu: "Demek ki gerçekten doğruymuş, tıpkı okulda öğrendiğimiz gibi!" Eğer o zaman böylesine bir hayret duyabildiysem bana öğretilenlerin gerçekten doğruluğu konusunda edindiğim inancın ne kadar yüzeysel ve zayıf olması gerektiğini bir düşünün! Ama ben bu deneyimin önemini fazla abartmayacağım; çünkü hayretimin o zaman anlamadığım, tümüyle öznel ve o yerin özel niteliğiyle ilgili bir başka açıklaması bulunmuş olabilir.

Buna benzer tüm öğretiler, iddialar için, zemin de yaratarak içeriklerine inanç duyulmasını talep ederler, gözlem ve kuşkusuz çıkarsamalar temelinde yükselen daha uzun süreli bir düşünce sürecinin özetlenmiş sonucu olarak öne sürülürler. Herhangi bir kişi bu sürecin sonucunu kabullenmek yerine bu süreci bizzat yaşamak isterse, ona bu işe nasıl başlayacağı gösterilir. Dahası, kaynağın coğrafya doğruları durumunda olduğu gibi herkes açısından aşikâr olmaması durumunda, ek olarak bu öğretilerin getirdiği bilginin kaynağı da bize daima gösterilir. Örneğin dünya küre biçimindedir. Bu iddia lehinde ileri sürülen kanıtlar Foucault'nun sarkaç deneyi, ufuk çizgisinin davranışı ve daima aynı yöne gidilerek dünyanın çevresinin denizden dolaşılabilmesinin mümkün olmasıdır. İlgili herkesin kabul edeceği gibi, her öğrenciye bir dünya turu yaptırmak pek pratik olmadığından okulda öğretilenlere güvenilmesini kabullenmekle yetiniriz; ama kişisel bir kanıt edinme yolunun açık olduğunu da biliriz.

Aynı deneyi dinin öğretilerine uygulayalım. Bu öğretilere inanma gerekliliğinin nereden kaynaklandığını sorduğumuzda birbirleriyle dikkat çekici derecede kötü bir uyum gösteren üç yanıt alırız. Birincisi, bu öğretilere ilk atalarımız inandığı için bizim tarafımızdan da inanılmayı hak ederler; ikincisi, bu konuda aynı ilkel çağlardan bize aktarılmış olan kanıtlarımız vardır; üçüncüsü, bu öğretilerin doğru olup olmadığı sorusunun herhangi bir biçimde ortaya atılması yasaktır. Eski günlerde bu derece küstah bir talep en ağır cezalara neden olmaktaydı. Günümüz toplumu bile, bu sorunun tekrar ortaya atılmasını güvensizlikle karşılamaktadır.

En fazla kuşkumuzu çekmesi gereken, bu üçüncü noktadır. Her şey bir yana, böyle bir yasaklamanın tek bir nedeni olabilir. Toplumun, dinsel doktrinleri savunuşunun ardında yatan temelsizliğin iyice

farkında olması. Aksi takdirde, gerekli verilerin kesin bir kanaate varmak isteyen herkesin kullanımına sunulması kuşkusuz çok kolay olurdu. Durum böyle olduğuna göre diğer iki ispat zemininin incelenmesine, giderilmesi güç bir güvensizlik duygusuyla geçebiliyoruz. İnanmalıyız, çünkü atalarımız da inanmıştı. Ama bizim bu öncellerimiz, bizden çok daha cahildirler. Bugün kabul etmemiz hiç de mümkün olmayan şeylere inanıyorlardı; dinin doktrinlerinin de bu kategoriye ait bulunması olasılığı aklımıza gelmektedir. Bize bıraktıkları kanıtlar, her türlü güvenilirlik belirtisini taşıyan yazılı eserlerdedir. Bu eserler çelişkiler, düzeltmeler ve tahrifatlarla doludur ve olaylara dayanan kanıtlardan söz ettiklerinde bile, inandırıcı olamamaktadırlar. Bu eserlerin üslubunun veya hatta yalnızca içeriklerinin ilahi bir kudretten kaynaklandığının iddia edilmesi de pek yardımcı olmaz; çünkü bizzat bu iddia da gerçekliği sınanmakta olan doktrinlerden biridir ve hiç bir önerme, kendi kendisinin kanıtı olamaz.

Böylelikle şu çarpıcı sonuca varırız: Kültürel doğrularımızla sağlanan bilginin tümü arasında doğruluğu en az kanıtlanabilmiş unsurlar, tam da bizim için en fazla önem taşıması gereken ve evrenin bilmecelerini çözme, yaşamın acılarına katlanmamızı sağlama görevi üstlenmiş unsurlardır. Eğer bu unsurlardan daha fazla bir ispat gücü taşımasaydı, balinaların yumurtlamayıp yavrularını doğurarak dünyaya getirmeleri olgusu kadar bizi az ilgilendiren bir şeye bile kendimizi inandırmamız mümkün olmazdı.

Bu durum, özünde çok ilginç bir psikolojik sorun taşır. Ayrıca dinsel doktrinlerin gerçekliğinin ispatının olanaksızlığı konusunda söylediklerimin yeni bir şey olduğu da sanılmasın. Bu olanaksızlık tüm çağlarda, hiç kuşkusuz bize bu mirası bırakmış olan atalarımız tarafından bile hissedilmiştir. Onların birçoğu da, olasıdır ki, bizim duyduğumuz kuşkuları besliyorlardı. Ama üzerlerindeki baskı, bu kuşkularını dile getirmeye cesaret etmelerini engelleyecek kadar güçlüydü. O zamandan bu yana sayısız insan benzer kuşkuların cenderesine girmiş ve görevlerinin inanmak olduğunu sandıkları için bu kuşkularını bastırmaya çabalamışlardır. Parlak zekâlı birçok insan, bu çelişki karşısında çözülmüş ve birçok kişilik, bir çıkış yolu bulmak amacıyla verdiği tavizler nedeniyle bozulmuştur.

Dinsel öğretilerin gerçekliğinin ispatı için ileri sürülen kanıtların tümü geçmişten kaynaklandığına göre, şöyle bir çevremize bakıp hakkında yargıya varmamız çok daha kolay olan çağımızın da bu türden kanıtlar sağlayıp sağlamayacağını görmek doğal olacaktır. Eğer bu sayede dinsel sistemin bir tek bölümünü bile, kuşkunun gölgesinden kurtarabilirsek, sistemin tümü inanılabilirlik bakımından çok kazançlı çıkacaktır. Bu noktada ruhçuların oturumları karşımıza çıkar. Onlar, bireyin ruhunun ölümünden sonra yaşadığından emindirler ve bu dinsel doktrinlerin gerçekliğini hiçbir kuşkuyla yer vermeyecek biçimde bize gösterme çabasındadırlar. Ama ne yazık ki ruhlara ait görüntü ve sözlerin yalnızca kendi zihinsel faaliyetlerinin bir ürünü olduğu gerçeğini kanıtlarla çürütmeyi başaramazlar. En büyük adamlar ve en önde gelen düşünürlerin ruhlarını çağırmış olmalarına rağmen bu ruhlardan aldıkları tüm bildiri ve bilgiler o kadar aptalca olmuş, o kadar sefilce bir anlamsızlık göstermiştir ki, insan bunlarda ruhların, kendilerini çağırmış olan insan grubuna uyum gösterme yeteneğinden başka inanılır bir şey bulamaz.

Bu noktada, sorundan kaçamak bir yolla kurtulmak için yapılmış -ve ümitsiz bir çaba oldukları izlenimini veren- iki girişimden söz etmeliyim. Bunlardan saldırgan nitelikte olanı eski, diğeri ise ustalık ve çağdaştır. Birincisi, Hristiyanlığın ilk asırlarında yaşamış Kilise babalarından birine ait olan "Credo quia absurdum" ("saçma olduğu için inanıyorum") deyişidir. Bu görüş, dinsel doktrinlerin mantığın yargılama alanı dışında -mantıküstü- olduğunu ileri sürer. Bu doktrinlerin gerçekliğini içimizde hissetmeliyiz, bunların kavranması gerekmez. Ama bu Credo ancak bir kişisel

itiraf olarak ilgi çekebilir. Yetkili bir ifade olarak ise hiçbir bağlayıcı gücü yoktur. Ben her saçmalığa inanmak zorunda mıyım? Hepsine inanmak zorunda değilsem neden sadece buna inanmalıyım? Mantığın terazisinden başka yargı ölçütü yoktur. Dinsel doktrinlerin gerçekliği, bu gerçekliğe tanıklık eden bir içsel yaşantıya bağlıysa bu ender deneyimi yaşamamış olan çok sayıdaki insanı ne yapacağız? Her insandan sahip olduğu mantık yeteneğini kullanması istenebilir, ama yalnızca birkaç kişi için geçerli olan bir güdü temelinde herkese uygulanacak bir zorunluluk inşa edilemez. Bir insan kendisini aşırı derecede duygulandırmış olan bir vecd durumu sırasında dinsel doktrinlerin gerçekten doğruluğu konusunda sarsılmaz bir inanç edinmişse, bunun diğer insanlar için ne önemi olabilir? İkinci girişim, "sanki" felsefesince yapılmıştır. Bu felsefe, düşünce faaliyetimizin temelsiz ve hatta saçma olduğunu açıkça bildiğimiz çok sayıda varsayım içerdiğini kabul eder. Bunlar "kurgu" adını alır. Ama bazı pratik nedenlerden ötürü "sanki" bu kurgulara inanıyormuş gibi davranmamız gerekir. İnsan toplumunun devamı için taşıdıkları karşılaştırma kabul etmez önemi nedeniyle, bu durum, dinsel doktrinler konusunda da geçerlidir. Bu akıl yürütme biçimi "Credo quia absurdum" deyişinden çok farklı değildir. Ama ben "sanki" felsefenin talebinin, ancak bir felsefecinin ileri sürebileceği türden bir talep olduğu kanısındayım. Düşüncesi felsefenin hünerli hilelerinden etkilenmemiş olan bir insan bunu hiçbir zaman kabul edemez; böyle bir insanın görüşüne göre bir şeyin saçma veya mantığa aykırı olduğu kabul edildiği anda, söylenecek başka bir şey kalmaz. Sıradan faaliyetlerinin tümü için göz önünde tuttuğu teminatlardan en önemli çıkarlarıyla ilgili bir konudan vazgeçmesi bu insandan beklenemez. Daha çok küçükken bile diğerleri arasında tuhaf ve dikkat çekici bir gerçeklilikle kendini gösteren bir çocuğumu anımsıyorum. Çocuklar anlatılan bir peri masalına kendilerini kaptırmış dikkatle dinlerlerken o, ayağa kalkıp "bunlar gerçek mi?" diye sorar, olmadığı söylendiğinde de yüzünde küçümseyici bir ifadeyle, oradan uzaklaşırdı. "Sanki" felsefesinin din taraftarlığına rağmen, insanların yakın bir gelecekte dinin peri masallarına karşı da aynı biçimde davranacaklarını umabiliriz.

Ama insanlar günümüzde oldukça farklı bir davranış gösteriyorlar. Ve geçmiş zamanlarda doğruluklarının ispatı kesinlikle mümkün olmamasına rağmen, dinsel düşünceler, insanlık üzerinde mümkün olan en kuvvetli etkiyi yapmıştır. Bu yeni bir psikolojik sorundur. Biz, bu doktrinlerin içsel gücünün nereden geldiği ve mantığın yargısından bağımsız olmalarına rağmen etkinliklerini neye borçlu oldukları sorusunu mutlaka sormalıyız.

- VI -

Sanıyorum diğer iki soruyu yanıtlamak için yeterli hazırlığı yaptık. Bu yanıt, dikkatimizi dinsel düşüncelerin psişik kökenine yönelttiğimizde bulunacaktır. Birer öğreti olarak sunulan bu düşünceler, deneylerle elde edilmiş sonuçlar veya düşünce ürünleri değildirler; bunlar yanılsamalar, insanlığın en eski, en güçlü ve en acil arzularının doyumudurlar. Bu düşüncelerin gücünün sırrı, bu arzuların gücünde yatar. Daha önceden bildiğimiz gibi çocukluktaki çaresizliğin dehşet verici izlenimi baba tarafından giderilen bir korunma -sevgi yoluyla korunma- gereksinimine yol açmıştı; ve bu çaresizliğin tüm yaşam boyu sürdüğünün bilinmesi, bir babanın -ama bu kez daha güçlü bir babanın- varlığına bağlı kalmayı gerekli kılmıştır. Böylelikle ilahi bir Tanrının iyiliksever egemenliği yaşam tehlikelerinden kaynaklanan korkumuzu bertaraf eder; ahlaki bir dünya düzeninin kurulması, insan uygarlığında büyük oranda düzeninin kurulması, insan uygarlığında büyük oranda göz ardı edilmiş olan adalet talebinin yerine getirilmesini garanti eder ve dünyadaki varlığımızın gelecekteki bir yaşamla sürmesi bu arzu doyumlarının gerçekleşeceği zaman ve mekân çerçevesini belirler. Evrenin nasıl oluştuğu veya bedenle ruh arasındaki ilişkinin ne olduğu gibi insanı meraklandıran bilmecelerin yanıtları, bu sistemin temelinde yatan varsayımlarda uyum içinde geliştirilmişlerdir. Baba kompleksinden kaynaklanan -ve çocuğun hiçbir zaman tümüyle yenemediği- çocukluğa ait çalışmaların akıl alanından soyutlanıp evrensel kabul gören bir çözüme ulaştırılmaları bireyin ruhu için çok büyük bir rahatlık sağlar.

Bu düşüncelerin yanılsamalar olduğunu söylediğime göre bu sözcüğün anlamını da açıklamalıyım. Yanılsama, hata ile aynı şey değildir. Aristo'nun böceklerin gübreden oluştuğu biçimindeki (cahil insanların hala korudukları) inancı bir hataydı; bizden önceki hekim kuşağının frenginin aşırı cinsel faaliyetin sonucu olduğu biçimindeki inancı da bir hataydı. Bu hatalara yanılsama adını vermek doğru olmaz. Öte yanda Kolomb'un Hindistan'a ulaşan yeni bir deniz yolu bulduğunu sanması bir yanılsamaydı. Bu hatada Kolomb'un arzularının oynadığı rol çok açıktır. Hint-Alman ırkının uygarlık yaratabilecek tek ırk olduğu yolunda bazı milliyetçiler tarafından ileri sürülen iddia veya çocukların cinselliği bulunmayan yaratıklar olduğu biçimindeki psikanalizin çürüttüğü inanç birer yanılsama olarak tanımlanabilir. Yanılsamalar için niteleyici olan nokta, insan arzularından kaynaklanmalarıdır. Bu yönleriyle yanılsamalar psikiyatrik hezeyanlara yakın düşerler. Ama hezeyanların yapısının daha karmaşık olması bir yana, bir başka ayırım daha gösterirler. Hezeyanlar söz konusu olduğunda, gerçeğe çelişki halinde olmalarının temel bir nokta olduğu vurgulanır. Yanılsamaların yalan olması gerekmez. Yani gerçekleştirilmeleri olanaksız veya gerçeğe çelişkili değildirler. Örneğin orta sınıftan bir genç kız, bir prensin gelip kendisiyle evleneceği yanılsamasına sahip olabilir. Bu mümkündür ve az sayıda da olsa böyle şeyler gerçekleşmiştir. Ama, Mesih'in yeryüzüne inip altın bir çağ başlatması daha küçük bir olasılıktır. Bu inancın bir yanılsama olarak mı, yoksa, hezeyan benzeri bir şey olarak mı sınıflandırılması örneklerini bulmak kolay değildir, ancak simyacıların tüm madenlerin altına dönüştürülebileceği biçimindeki yanılsaması gerçekleşmiş bir yanılsama olabilir. Çok miktarda, mümkün olduğu kadar fazla miktarda altına sahip olma arzusunun, zenginliği belirleyen şeyler hakkındaki bugünkü bilgimiz tarafından epeyce küllendirilmiş olmasına rağmen kimya bilimi madenlerin nitelik değiştirerek altına dönüştürülmesinin artık olanaksız olmadığını kabul etmektedir. Dolayısıyla, güdülenmesinde arzu doyumunu başlıca unsur olan inançlara yanılsama adını vermekteyiz. Böylelikle, tıpkı yanılsamanın doğrulanmayı hiç de değerli saymaması gibi, biz de onun gerçeklikle olan ilişkisini görmezlikten geliriz.

Tavrımızı bu şekilde ortaya koyduktan sonra, bir kez daha dinsel doktrinler sorununa dönebiliriz.

Şimdi bu doktrinlerin tümünün birer yanılsama olduğunu ve kanıtlanamaz olduklarını tekrarlayabiliriz. Hiç kimse bunların gerçek olduğunu düşünmeye, bunlara inanmaya zorlanamaz. Bunların bazıları o kadar olasılık dışı, dünyanın gerçekliği hakkında çabalayarak keşfettiğimiz her şey de o kadar uyumsuzdurlar ki -psikolojik ayrımlara dikkat etmek koşuluyla- bunları hezeyanlarla karşılaştırabiliriz. Bunların çoğunun gerçeklik değeri konusunda bir yargıya varamayız, ispat edilmedikleri gibi çürütülemezler de. Bunlara eleştirel bir yaklaşımda bulunmak için halen bilgimiz yeterli değildir. Evrenin bilmecelerinin çözümü bizim incelemelerimizle çok yavaş olmaktadır; bugün bilimin yanıtlayamadığı birçok sorun vardır. Ama dışımızdaki gerçeklik hakkında bize bilgi verebilecek tek yol bilimsel çalışmadır. Sezgi ve iç gözleminden herhangi bir şey beklemek yalnızca bir yanılsamadır; sezgi ve iç gözlem bize zihinsel yaşamımızın yorumlanması güç ayrıntılardan başka bir şey veremez, dinsel doktrin çok kolayca yanıt bulduğu sorunlar hakkında ise herhangi bir bilgi sunamaz. İnsanın kendi keyfi iradesinin yardımı gelip gene kendi kişisel düşüncesine göre dinsel sistemin şu veya bu bölümünün, daha az veya daha fazla kabul edilebilir olduğunu ilan etmesi küstahça bir şey olur. Bu tür sorunlar, bu şekilde davranılmayacak kadar ciddidirler; ya da kutsaldırlar da diyebiliriz.

Bu noktada bir itirazla karşılaşma beklenebilir: "Peki öyleyse en sert kuşkucular bile dinsel iddiaların mantık yoluyla çürütülemeyeceğini kabul ettiklerine göre, bunlara neden inanmayayım? Gelenek, insanlığın genel kabulü ve sağladıkları büyük huzur gibi birçok şey şu değerlerin safında yer alıyor." Gerçekten neden inanılmasın? Hiç kimsenin inanmaya zorlanamayacağı gibi hiç kimse de inanmamaya zorlanamaz. Ama buna benzer tartışmaların bizi doğru düşünüş yoluna götürdükleri aldatmacasıyla kendimizi tatmin edemeyiz. Kabul edilmez özür diye bir şey varsa, bu işte odur. Cehalet cehalettir; cehaletten herhangi bir şeye inanma hakkı çıkarılamaz. Akli başında hiçbir insan, diğer konularda bu derece sorumsuz davranmayacak veya görüşlerinin ve aldığı tavrın bu kadar zayıf bir temeli olmasına rıza göstermeyecektir. Aslında bunlar yalnızca, dinle olan bağlarını çoktan koparmış bir insanın dine hâlâ sıkı sıkıya bağlı olduğunu kendisine ve diğer insanlara gösterme çabalarıdır. Din sorunları söz konusu olduğunda, insanlar mümkün olan her türlü üçkâğıtçılığa ve entelektüel cambazlığa girişirler. Felsefeciler, özgün anlamlarından hiçbir iz kalmayınca kadar kelimelerin anlamını çekip uzatırlar. Kendileri için yarattıkları belirsiz bir soyutlamaya "tanrı" adını verir, bunu yaptıktan sonra da artık tüm dünyaya karşı tanrıacı (deist), Tanrıya inanç duyan kişi pozunu takınabilir ve hatta Tanrıların arık dinsel doktrinlerin güçlü kişiliği olmayıp yalnızca zayıf bir gölge haline geldiğini kavramaksızın daha yüksek ve saf bir tanrı kavramını kabul etmeleriyle övünürler. Eleştirmenler, evren karşısında insanın duyduğu önemsizlik ve güçsüzlük duygusunu kabul eden herkesi "aşırı dindar" olarak -tanımlamakta ısrar ederler, oysa dinsel tavrın özünü oluşturan şey, bu önemsizlik ve güçsüzlük duygusu değil bunu izleyen aşama, bunlara çare bulmaya çalışan tepki aşamasıdır. Koca dünyada insanların oynadığı küçük rolü alçakgönüllülükle kabul edip daha aşırıya kaçmayan kişi, umulanın aksine sözcüğün gerçek anlamıyla dinsizdir.

Dinsel doktrinlerin gerçeklik değerini saptamak bu soruşturmanın alanı içine girmez. Bu doktrinleri psikolojik nitelikleri itibarıyla yanılsamalar olarak kabul etmiş olmamız bizim için yeterlidir. Ama bu buluşumuzun, çoğu kişinin tümünden önemli olduğunu kabul edeceği soruna karşı, tavrımızı kuvvetli bir biçimde etkilediği gerçeğini de gizleyemeyiz. Dinsel doktrinlerin hangi dönemlerde ve ne türden insanlar tarafından yaratılmış olduklarını aşağı yukarı biliyoruz. Ek olarak buna yol açmış güdülerini de keşfedebilirsek din sorununa karşı tavrımızda dikkate değer bir değişiklik olacaktır. Dünyayı yaratan ve rahim ve rahman olan bir Tanrı mevcut olsaydı, evrenin ahlaki bir düzeni bulunsaydı ve ölümden sonra yaşam gerçek olsaydı ne kadar güzel olacağını kendi kendimize söyleyip duracağız;

ama bütün bunların, gerçekliğini arzulamaya mecbur olduğumuz şeyler olması çok çarpıcı bir gerçektir. Zavallı, cahil ve ezilmiş atalarımızın evrenin bütün bu zor bilmecelerini çözmeyi başarabilmeleriye daha da dikkate değer bir şey olurdu.

- VII -

Dinsel doktrinlerin yanılısına olduğunu kabul ettiğimiz anda karşımıza hemen bir soru daha çıkmaktadır: Üstün tuttuğumuz ve yaşamımızı yönetmelerine izin verdiğimiz diğer kültürel değerler de benzer nitelikte olamazlar mı? Siyasi kurallarımızı belirleyen varsayımların da yanılısına olarak tanımlanmaları gerekmez mi? Uygarlığımızda cinsler arasındaki ilişkilerin erotik bir yanılısına veya bu türden birkaç yanılısamanın müdahalesine maruz oldukları doğru değil midir? Bilimsel çalışmadaki gözlem ve akıl yürütme aracılığıyla dış gerçeklik hakkında bir şeyler öğrenebileceğimize olan inancımızın daha iyi bir temeli olup olmadığını sormaktan da, kuşkularımız bir kez uyandığına göre, artık geri duramayız. Hiçbir şey bizi, gözlemimizi kendi kendimize yöneltmekten veya düşüncelerimizi, kendi düşüncemizin eleştirisine uygulamaktan alıkoymamalıdır. Bu alanda, sonuçları bir "Weltanschauung" (Dünya Görüşü) inşası için belirleyici nitelikte olarak yorumlanabilecek birçok inceleme ile karşılaşmaktayız. Dahası, böyle bir çabanın boşa gitmeyeceği ve kuşkumuzu en azından kısmen doğrulayacağı kanısındayız. Ama yazar, bu ölçüde kapsamlı bir görevi yerine getirme yoluna başvurmuyacak ve çalışmasını bu yanılısamaların yalnızca bir tanesini - ismen söylemek gerekirse dini- sonuna kadar irdelemekle sınırlayacaktır.

Ama karşıtımızın gür sesi bizi duraksatıyor. Yanlışlarımızın hesabını vermeye çağırıyoruz.

"Arkeolojiye duyulan ilgi hiç kuşkusuz çok övgüye değer, ama eğer bir kazı sırasında konutların altını kazarak çökmelerine ve insanların yıkıntılar altında kalmasına neden olunacaksa bu arkeolojik kazıyı kimse üstlenmez. Dinin doktrinleri konusu, diğerleri gibi gelişigüzel tartışma konusu yapılabilecek bir konu değildir. Uygarlığımız bu doktrinler üzerine kurulmuştur ve insan toplumunun devamı, insanların çoğunluğunun bu doktrinlerin gerçekliğine inanmasına bağlıdır. Eğer insanlara güçlü ve adil bir Tanrı olmadığı, ilahi bir dünya düzeni ve ölümden sonra yaşamın bulunmadığı öğretilirse, kendilerini uygarlığın hükümlerine uymaya iten tüm zorunluluklardan kurtulmuş hissedeceklerdir. Herkes, kısıtlanma veya korku duymaksızın kendi toplum dışı ve bencil içgüdülerini izleyecek ve kendi hükmünü geçirmeye çalışacaktır; uygarlığın binlerce yıllık işleyişi sonucu ortadan kaldırılmış olan kaos geri gelecektir. Dinin gerçeğin kapsamı içinde olmadığını bilsek ve ispat edebilsek bile, bu gerçeği gizlemeli ve "Sanki" felsefenin önerdiği gibi davranmalıyız; bu hepimizin varlığını sürdürmesinin yararına olacaktır. Ayrıca oluşturduğu tehlike bir yana bu, aynı zamanda amansız bir zalimlik de olacaktır. Sayısız insan tek huzuru dinsel doktrinlerde bulmakta ve ancak bunların yardımıyla yaşama katlanabilmektedir. Karşılığında daha iyi bir şey vermeden onları bu destekten yoksun bırakacaksınız. Bilimin şu ana kadar fazla bir ilerleme göstermediği ve bu ilerlemeyi başarabilse bile insan için yeterli olmayacağı kabul edilmektedir. İnsanın, kuru, bilimle hiç bir zaman tatmin edilemeyecek daha değişik vazgeçilmez gereksinimleri vardır; insani konularda, içgüdüsel yaşamla karşılaştırıldığında zekânın ne kadar küçük bir rol oynadığı konusunda daima ısrarlı olmuş bir psikoloğun şimdi de insanlığı çok kıymetli bir arzu-doyum aracından yoksun bırakmaya ve bunun entelektüel gelişmeyle telafi edilmesini önermeye çalışması çok garip -doğrusu tutarsızlığın doruğu- oluyor."

Bir solukta ne kadar çok suçlama! Ama ben hepsini delillerle çürütmeye hazırım. Ve dahası, eğer dine karşı bugünkü tavrımızı sürdürürsek uygarlığın, bu tavırdan vazgeçmemiz halinde belireceklerden daha büyük tehlikelere maruz kalacağı iddiasını öne süreceğim.

Ama, yanıttıma nereden başlayacağımı kestiremiyorum. Belki de bizzat benim, bu düşüncemin tümüyle zararsız ve tehlikesiz olduğunu kabul ettiğime sizi temin ederek başlayabilirim. Bu kez aklın değerini

abartan ben değilim. Eğer, insanlar benim karşıtlarımın tanımladığı gibilerse -ve onlara karşı çıkmak istemem- o zaman inançlı bir dindarın benim bu tartışmalarına yenik düşüp inancından yoksun kalma tehlikesi yok demektir. Bunun yanı sıra ben, benden daha değerli kişilerin benden daha önce daha eksiksiz, güçlü ve etkileyici bir üslupla söylemiş olduklarından başka bir şey söylemiş değilim. Bu kişilerin isimleri herkesçe iyi bilinmektedir ve kendimi onlardan biriymiş gibi göstermeye çalıştığım izlenimini vermekten hoşlanmadığım için isimlerini burada ayrıca belirtmeyeceğim. Benim bütün yaptığım -ve bu benim yorumumda yeni olan tek şeydir- büyük öncüllerimin eleştirilerine psikolojik bir temel eklemek olmuştur. Benim yaptığım bu ekin, daha önceki çabaların yaratamadığı etkiyi yapması beklenmemelidir. Hiç kuşkusuz bu noktada bana, etkisiz olacaklarından eminsen- bu şeyleri yazmamın ne anlamı olduğu sorulabilir. Bu konuya daha sonra değineceğim.

Bu yayının zarar verebileceği tek kişi benim. Yüzeysel, dar görüşlü, bir idealden veya insanlığın en yüce çıkarlarını anlamaktan yoksun olduğum konusunda en can sıkıcı serzenişleri dinlemek zorunda kalacağım. Ama bu tür sitemler benim için yeni bir şey değildir. Ayrıca, daha gençliğinde çağdaşlarının ayıplamalarının üzerine çıkabilmeyi öğrenmiş olan ve yakın bir gelecekte tüm beğeni ve karşıtlığın artık kendisine ulaşamayacağından emin olduğu yaşlılık çağında bulunan bir adam için bu sitemler ne ifade edebilir ki? Eski çağlarda durum değişti. O dönemlerde benimkilere benzer laflar, kişinin dünya üzerindeki varlığının mutlak bir biçimde sona ermesi ve ölümden sonraki yaşam konusunda kişisel bir deneyim kazanma fırsatı hızla elde etmesi sonucunu getirmekteydi. Ama tekrar ediyorum, o dönemler geçmiştir ve günümüzde buna benzer yazılı eserler, yazarlarına, okurlarına olduğundan daha fazla bir tehlike getirmemektedirler. Olabilecek en kötü şey, bu kitabın başka bir dile çevrilmesinin ve dağıtımının şu veya bu ülkede -ve elbette tam da kültürünün yüksek standardından çok emin olan bir ülkede- yasaklanmasıdır. Ama kişi kadere boyun eğmeyi ve arzularından feragati biraz olsun mazur görebiliyorsa bu türden bir zarara da katlanabilmelidir.

Bu eserin yayınlanmasının her şeye rağmen -bir kişiye değil bir davaya, psikanaliz davasına- zarar verip vermeyeceği sorusu da aklıma geldi. Çünkü benim eserim olduğu inkâr edilemeyen psikanaliz, yaygın bir güvensizlik ve kötü niyetle karşılanmıştır. Eğer şimdi böyle hoşnutsuzluk yaratan bildirimlerle ortaya çıkarsam insanlar benim kişiliğimden psikanalize doğru yönelmeye hevesleneceklerdir. "İşte" diyeceklerdir, "psikanalizin bizi nereye götürdüğünü artık görebiliyoruz. Maske düştü, psikanaliz bizim daima kuşkulandığımız gibi Tanrının ve ahlaki bir idealin reddine yol açmaktadır. Bunu öğrenmememiz için psikanalizin bir Weltanschauung'u olmadığı ve böyle bir şey yaratmayacağı düşüncesiyle aldatılıp durduk."

Bu tür bir feryat, bazıları benim din sorunları karşısındaki tavrımı hiçbir şekilde paylaşmayan çok sayıdaki çalışma arkadaşım dolayısıyla, benim için gerçekten can sıkıcı olacaktır.

Ama psikanaliz birçok fırtınalar geçirmiştir ve bu yeni fırtınayı da göğüslemelidir. Gerçekte psikanaliz bir araştırma yöntemidir, cebir gibi tarafsız bir araçtır. Eğer bir fizikçi, cebir yardımıyla dünyanın belirli bir süre sonunda yok olacağını bulsaydı, cebire yok edici eğilimler atfedip onu yasaklama konusunda acele etmezdi. Dinlerin gerçeklik değeri aleyhinde burada söylediklerimin hiçbirisi psikanalizin desteğini gerektirmedi, bunlar analizin ortaya çıkışından çok önce başkaları tarafından zaten söylenmiştir. Eğer psikanalitik yöntemin uygulanması, dinin doğrularına karşı yeni bir tartışma yürütülmesini mümkün kılıyorsa, onu din düşünsün! Ama, din yandaşları da dinsel doktrinlerin duygusal önemine tam değerini vermek için, psikanalizden yararlanma konusunda aynı hakka sahiptirler.

Şimdi kendimizi savunmaya devam edelim. Dinin insan uygarlığına büyük hizmetler yaptığı açıktır.

Din, toplum dışı içgüdülerin ehlileştirilmesine büyük katkıda bulunmuştur. Ama bu yeterli olmamıştır, insan toplumunu binlerce yıl boyunca yönetmiş ve erişebileceği şeyleri göstermek için yeterli zamana sahip olmuştur. Eğer insanların çoğunluğunu mutlu kılmayı, rahatlatmayı, yaşama katlanmalarını sağlamayı ve onları uygarlığın araçları haline getirmeyi başarabilseydi hiç kimse bugünkü koşulları değiştirme girişiminde bulunmayı hayal etmezdi. Ama bunun yerine ne görüyoruz? Kişiyi dehşete düşürecek kadar çok sayıda insanın uygarlıktan hoşnutsuz ve uygarlık içinde mutsuz olduğunu, uygarlığı kaldırılıp atılması gereken bir boyunduruk olarak algıladıklarını, bu insanların ya uygarlığı değiştirmek için güçlerinin yettiği her şeyi yaptıklarını ya da uygarlık veya içgüdü kısıtlamasıyla hiçbir ilişkileri kalmayınca kadar uygarlık düşmanlığında ileri gittiklerini görüyoruz. Burada, bu durumun, tam da bilimdeki ilerlemelerin acıklı etkileri nedeniyle dinin insan kitleleri üzerindeki etkinliğinin bir bölümünü yitirmiş olması gerçeğinden kaynaklandığı söylenerek bize itiraz edilecektir. Bu itirazı ve gerekçesini kaydedip ileride kendi amaçlarımız için kullanacağız; ancak itirazın kendisinin hiçbir gücü yoktur.

Dinsel doktrinlerin doludizgin hüküm sürdüğü dönemde insanların genellikle daha mutlu oldukları kuşkuludur, daha ahlaklı olmadıklarıysa kesindir. İnsanlar, dinin hükümlerini dışsallaştırmanın ve böylelikle onların amaçlarını geçersiz kılmanın yolunu daima bulmuşlardır. Görevleri dine itaati sağlamak olan rahipler de bu yolda kendilerine düşeni yapmışlardır. Tanrının iyiliği, adaleti üzerinde sınırlayıcı olmalıdır. Kişi günah işler, bir özveride bulunur veya kefaretinin öder ve böylece bir kez daha günah işlemekte serbest kalır. Rus iç gözlemciliği, ilahi inayetin tüm lütuflarına mahzar olabilmek için günahın vazgeçilmez ön koşul olduğu, dolayısıyla sonuçta günahın Tanrının hoşuna gittiği sonucunu çıkaracak bir aşırılığa kadar varmıştır. Rahiplerin kitlelerin dine itaatini ancak insanın içgüdüsel tabiatına böyle büyük tavizler vererek sağlayabildikleri bir sır değildir. Böylece şu kaniya varıldı: Yalnızca Tanrı güçlü ve iyi, insan ise zayıf ve günahkârdır. Her çağda ahlaksızlığın dinden aldığı destek, ahlakın aldığından az olmamıştır. Eğer dinin insanın mutluluğu, kültür karşısındaki duyarlılığı ve ahlaki denetimi konusunda gerçekleştirdiği ilerlemeler bu saydıklarımın daha iyi değilse, insanlık için gerekliliğini abartıp abartmadığımız ve kültürel taleplerimizi bu temele oturtmakla akıllıca davranıp davranmadığımız soruları ister istemez akla gelmektedir.

Durumu bugünkü apaçık haliyle ele alalım. Dinin, artık insanlar üzerinde eski dönemlerdeki kadar etkili olmadığının kabul edildiğini biliyoruz. (Burada Hristiyan Avrupa uygarlığından söz etmekteyiz.) Bunun nedeni dinin vaatlerinin azalmış olması değil, insanların bu vaatleri daha az inanılır bulmasıdır. Bu değişikliğin -muhtemelen tek olması bile- bir nedeninin, insan toplumunun üst katmanlarında bilimsel ruhun artması olduğunu kabul edelim. Eleştiri, dinsel belgelerin kanıt oluşturma değerini yontarak azaltmış, doğal bilimlerin bu belgelerdeki yanlışları ortaya çıkarmış, saygı duyduğumuz dinsel düşünceler ile ilkel insanlar ve zamanların zihinsel ürünleri arasındaki ölümcül benzerlik karşılaştırmalı araştırma alanında hayret ve şaşkınlığa yol açmıştır.

Bilimsel ruhun dünyasal konular karşısındaki belirli bir tavrı vardır; dinsel konular karşısında ise bir an durur tereddüt eder ama sonuçta bu konuda da eşiği aşar. Bu süreçte hiç duraklama yoktur; bilginin hazineleri ne kadar çok sayıda insana ulaşabilirse dinsel inançtan ayrılma o kadar yaygın olmakta, ilk önce dinin en modası geçmiş ve tartışma götürür uzantıları, ama sonra temel önermeleri de terk ettirmektedir. Yalnızca Dayton'da "Maymun Davası"nı¹ açan Amerikalılar bu konuda tutarlı olduklarını ortaya koymuşlardır. Kaçınılmaz geçiş başka yerlerde yarım önlemler ve sahte davranışlar aracılığıyla sağlanmıştır.

Uygarlığın eğitim görmüş insanlar ve kafa işçilerinden korkacak pek bir şeyi yoktur. Bu insanlarda

uygar davranış için gerekli dinsel güdülerin başka güdülerle, laik güdülerle yer değiştirmesi sıkıntısız bir biçimde gerçekleşecektir; dahası, bizzat bu insanlar büyük ölçüde uygarlığın araçlarıdır. Ama uygarlığa düşmanlık duymak için her türlü nedene sahip olan eğitilmemiş ve ezilen geniş kitlelere gelince farklı bir durum söz konusudur. Onlar, insanların artık Tanrıya inanmadığını öğrenmedikleri sürece her şey yolundadır. Ama benim bu yazım yayımlanmasa bile, bunu kesinlikle öğreneceklerdir. Onlar bilimsel düşüncenin sonuçlarını kabul etmeye hazırdırlar, ama bilimsel düşünüşün insanlarda gerçekleştirdiği değişikliği geçirmemiş olarak! Bu kitlelerin uygarlığa duyduğu düşmanlığın, kendilerini işe zorlayan bu düzende buldukları zayıf noktaya yöneltilmesi tehlikesi yok mudur? Eğer, komşunu öldürmemenin tek nedeni Tanrının bunu yasaklamış olması ve şimdiki veya sonraki yaşamda bu nedenle seni ağır bir biçimde cezalandıracağı korkusu ise, Tanrı diye bir şey olmadığını ve onun gazabından korkman gerekmediğini öğrendiğin zaman komşunu hiç duraksamadan öldürürsün. Ancak dünyevi yaptırımlarla bunu yapman engellenebilir. Dolayısıyla ya bu tehlikeli kitleler en ağır biçimde baskı altına alınmalı ve bir entelektüel uyanış olasılığından dikkatle uzak tutulmalı ya da uygarlık ve din arasındaki ilişki temel bir revizyondan geçmelidir.

- VIII -

Kişi, bu ikinci önerinin gerçekleştirilmesinde özel bir güçlkle karşılaşılmayacağını düşünebilir. Bu işlemin belirli bir feragati gerektirdiği doğrudur, ama yitirilenden daha fazlasının kazanılması olasılığı vardır ve böylelikle büyük bir tehlikeden sakınılabilir. Bununla birlikte, bu işlem sanki uygarlığı daha da büyük tehlikelere maruz bırakacakmış gibi herkesi korkutmaktadır. Aziz Boniface, Saksonların kutsal olduğu gerekçesiyle ululadıkları ağacı kesip devirdiğinde olayı seyredenler kutsal ağaca yapılan bu saygısızlığı korkunç bir olayın izlemesini beklediler. Ama hiçbir şey olmadı ve Saksonlar vaftiz olmayı kabul ettiler.

Uygarlık, insanın nefret ettiği, kendisine engel olan veya malına göz diktiği komşusunu öldürmemesi emrini verdiğinde, bu açıkça, insanın aksi takdirde gerçekşemeyecek olan komünal varlığının yararına yapılmıştı. Çünkü, cinayeti işleyen kişi, öldürülenin akrabalarının intikam duygularının ve kendileri de bu tür şiddet eylemlerine en az cinayeti işleyen kişi kadar eğilimli, diğer insanların gizli kıskançlık duygularının hedefi olacaktı. Dolayısıyla kendi öç alma eyleminin veya yaptığı soygunun tadını uzun süre çıkaramayacaktı ve geleceği çok geçmeden öldürölmekten ibaret olacaktı. Kendisini tek tek düşmanlara karşı olağanüstü bir güç ve ihtiyatla korusa bile, daha zayıf insanların toplu saldırısı karşısında boyun eğmek zorunda kalacaktı. Böyle bir toplu hareket gerçekşemediği takdirde, cinayetler durmaksızın birbirini izleyecek ve sonuçta insanlar birbirlerini yok edeceklerdi. Halen Korsika'da aileler arasında sürüp giden, diğer yerlerde ise ancak uluslar arasında görölen durumun benzerini bireyler arasında görecektik. Herkesin eşit olarak hissettiği bir tehlike olan yaşam güvensizliği, böylelikle bireye öldürmeyi yasaklayan ve bu yaşanmaya karşı gelen herhangi bir kişinin topluluk tarafından öldürölmesi hakkını kendinde saklı tutan bir toplum halinde insanları birleştirir. İşte burada adalet ve cezayı göröyoruz.

Ama biz insan öldürme konusundaki yasaklamanın bu ussal açıklamasını yaygınlaştırmayız. Yasaklamanın Tanrı tarafından konduğunu söyleriz. Böylelikle, onun niyetlerini tahmin etme yolunda belirleme görevini kendi üzerimize alarak onun da insanların birbirlerini öldürmelerini arzu etmediği yargısına varırız. Böyle davranarak kültürel yasaklamayı oldukça özel bir saygınlıkla kuşatır, ama aynı zamanda buna uyulmasını Tanrı inancına bağımlı kılmakla tehlikeye de sokmuş oluruz. Eğer bu aşamayı geriye doğru izlersek -yani, kendi isteğimiz olan bir şeyi Tanrıya atfetmez ve bu isteğin toplumsal nedenini belirlemekle yetinirsek- o zaman, kültürel yasaklamanın uğratıldığı biçim değışikliğini reddetmiş ama aynı zamanda bu yasaklamayı herhangi bir tehlikeye atmaktan da sakınmış olacağımız açıktır. Ayrıca başka bir kazancımız da olacaktır. Kutsallık ve dokunulmazlık niteliği -bir başka dünyaya ait olma niteliği de denebilir- az sayıdaki temel yasaklamadan, bir tür sızma ve bulaşma aracılığıyla diğer tüm kültürel kural, yasa ve düzenlere de geçmiştir. Ama bunlar üzerindeki kutsallık halesinin, onlara çoğunlukla uyduğı söylenemez; bu kural, yasa ve düzenler yalnızca değışik zaman ve yerlerde karşıt yargılar vererek birbirlerini geçersiz kılmakla kalmazlar, ayrıca insani yetersizliğinin tüm belirtilerini de gösterirler. Bunlarda, yalnızca dar görüşlü bir vesvesenin ürünü olabilecek şeyleri, bencilce küçük çıkarların sırtıttığını veya yetersiz önermeler üzerine oturtulmuş bir sonucu seçebilmek pek kolaydır. Bunlara yöneltmemiz gereken eleştiri, diğer daha haklı kültürel taleplere olan saygımızı da hoş karşılanmayacak bir dereceye indirmektedir. Tanrının kendisinin emrettiği şeyleri, tam yetkili bir meclisin veya yüce bir yargıcın yetkisinden kaynaklandığını belirlenebilecek şeylerden ayırt etmek ters bir iş olduğuna göre, Tanrıyı tümüyle bir kenara bırakıp uygarlığın tüm kural ve hükümlerinin yalnızca insani bir kökenden kaynaklandığını dürüstçe kabul etmemiz kesin bir avantaj sağlayacaktır. Bu emir ve yasalar, varsayılan

kutsallıklarıyla birlikte katılık ve değişmezliklerini de yitireceklerdir. İnsanlar, bunların pek de kendilerine hükmetmek amacıyla değil, aksine kendi çıkarlarına hizmet için konduğunu anlayabilecekler ve daha dostça bir tavır takınarak ortadan kaldırılmaları yerine yalnızca geliştirilmelerini amaç edineceklerdir. Bu, uygarlığın getirdiği yüke uyum göstermeye giden yolda önemli bir ilerleme olacaktır.

Ama, uygarlığın hükümlerini tümüyle ussal nedenlerle temellendirme -yani bu hükümleri toplumsal gereklilikten çıkarma- biçimindeki savımız, burada birdenbire bir kuşkuyla çarpıyor. İnsan öldürme yasaklamasının kökenini kendimize örnek olarak seçmiştik. Ama acaba bu örnek üzerindeki değerlendirmemiz tarihsel gerçeğe uymakta mıdır? Korkarız ki hayır. Bu değerlendirme, ussal bir yorumdan başka birey değilmiş gibi görünmektedir. İnsanlığın kültürel tarihinin bu parçası üzerinde psikanaliz yardımıyla bir çalışma yapmıştık. Bu çalışmayı kendimize temel aldığımızda işlerin aslında başka türlü olduğunu söylemek zorundayız. Günümüz insanında bile, saf mantıksal güdülerin tutku dolu dürtüler karşısındaki etkinliği pek azdır. Bu durumda, ilkel çağların hayvansı insanında bu mantıksal güdülerin ne kadar zayıf olduğunu bir düşünün! Bu caniyane eylemler arasında can alıcı sonuçlara yol açmış ve karşı konulmaz bir duygusal tepkiye neden olan şu eylem -ilksel babanın öldürülmesi eylemi -olmasaydı, bu hayvansı insanın ardılları belki şimdi bile hiçbir kısıtlama olmaksızın birbirlerini öldürüp duracaklardı. Bu eylemlerden şu emir doğdu: Öldürmeyeceksin. Totemcilikte bu emir baba yerini tutan nesneyle sınırlıydı; ama daha sonraları, günümüzde bile hâlâ evrensel olarak uyulmamakla birlikte, diğer insanları içine alacak biçimde genişletildi.

Ama, burada tekrarlamamız gerekmeyen tartışmalar sonucunda gösterildiği gibi ilk baba, Tanrının özgün görüntüsü, daha sonraki kuşakların Tanrı figürünü biçimlendirirken örnek aldıkları modeldi. Öyleyse dinsel açıklama doğrudur. Bu yasaklamanın doğuşunda Tanrı gerçekten bir rol oynamıştır; bu yasaklamayı yaratan, herhangi bir biçimde toplumsal zorunluluğun anlaşılması değil, onun etkisidir. Ve insan iradesinin Tanrıya aktarılması tümüyle haklıdır. Çünkü insanlar, babalarından şiddet yoluyla kurtulduklarının farkındaydılar ve ataya karşı yaptıkları bu saygısız harekete duydukları tepkiyle bundan böyle onun iradesine saygı gösterme kararına vardılar. Dolayısıyla dinsel doktrin -bazı değişikliklere ve maskelenmeye tabi tutulduğu gerçek olmakla birlikte- bize tarihsel gerçeği anlatmakta, bizim ussal değerlendirmemiz ise gerçeğe aykırı düşmektedir.

Artık, dinsel düşünceler toplamının yalnızca arzu doyumlarından ibaret olmayıp önemli tarihi anıları da içerdiğini görmüş bulunuyoruz. Geçmişin ve şimdiki zamanın birbirlerini güçlendiren bu etkileri dine gerçekten benzersiz bir iktidar zenginliği vermiş olmalıdır. Ama bir benzetme yardımıyla belki başka bir keşifte daha bulunabiliriz. Düşünceleri, üzerinde oluştukları topraktan alıp başka yerlere uygulamak iyi bir yöntem olmasa bile, bu benzetmede işaret etmekten kendimizi alamadığımız bir uygunluk vardır. İnsan yavrusunun, kendisini kimi zaman çok kimi zaman az belli eden bir nevroz aşamasından geçmeksizin uygarlaşma yolundaki gelişmesini başarıyla tamamlayamadığını biliyoruz. Bunun nedeni, ileriki dönemlerde gerçekleştirilmeleri mümkün olamayacak çok sayıdaki içgüdüsel talebin, yalnızca çocuk zihninin ussal işleyişiyle bastırılamaması ve gerisinde bir kural olarak endişe güdüsünün yaptığı baskı eylemleriyle ehlileştirilmesinin gerekliliğidir. Bu çocukluk nevrozlarının çoğunluğu, büyüme süreci içinde kendiliğinden çözülür. Bu özellikle çocukluk çağındaki saplantı nevrozları için geçerlidir. Geri kalanlar ise, ileride psikanaliz aracılığıyla çözülebilir. Bir bütün olarak insanlığın da, çağlar boyunca gelişmesi sırasında tıpkı bu biçimde, aynı nedenlerle -yani, insanın komünal varlığı için vazgeçilmez olan içgüdü feragatlerinin, cehalet ve akıl zayıflığı içinde bulunan dönemlerde yalnızca duygusal güçler aracılığıyla sağlanabilmiş olması nedeniyle- nevrozlara benzer durumlara girdiği düşünülebilir. Tarih öncesi dönemlerde gerçekleşen bu bastırma

benzeri süreçlerin kalıntıları, uzun dönemler boyunca uygarlığa asılı kalmıştır. Böylelikle din, insanlığın evrensel saplantı nevrozu olmuştur; çocukların saplantı nevrozu gibi o da Oedipus kompleksinden, babayla olan ilişkiden kaynaklanmıştır. Eğer bu görüş doğruysa, bir "büyüme sürecinin mukadder kaçınılmazlığıyla birlikte dinden uzaklaşmanın mutlaka gerçekleşeceği ve bu gelişme aşamasında kendimizi tam da bu dönüm noktasında bulacağımız varsayılabilir. Dolayısıyla davranışımız, yaklaşan yeni gelişmelere karşı koymayıp bu gelişmelerin yolunu açan ve saldırının şiddetini hafifletme çarelerini araştıran akıllı bir öğretmeninkini örnek almalıdır. Benzetmemizin, dinin temel niteliğini tüketip bitirmediği açıktır. Din, bir yandan tıpkı bir bireysel saplantı nevrozu gibi saplantısal kısıtlamalara neden oluyorsa, öte yandan da -benzerini yalıtılmış biçimleriyle ancak amentide, neşe dolu bir sanrısız bellek bulanıklığı durumunda gördüğümüz- gerçeğin inkârıyla elele giden tozpembe bir yanılsamalar sistemini kapsamaktadır, ama bunlar yalnızca yardımlarıyla toplumsal bir olguyu anlamaya çabaladığımız benzetmelerdir; bireyin patolojisi bize tümüyle geçerli bir koşutluk sağlamaz.

Din ile saplantı nevrozları arasındaki benzetmenin ne kadar küçük ayrıntılara kadar izlenebileceğine, bu benzetmenin ışığı altında dinin oluşumundaki özellik ve rastlantıların ne kadar büyük bir bölümünün anlaşılabilirlik kazanabileceğine (hem yazar hem de özellikle Theodor Reik tarafından) defalarca dikkat çekilmiştir. Ve koyu dindarların, bazı nevrotik hastalıklar tehlikesine karşı büyük ölçüde korunmuş olmaları gerçeği de bunu doğrulamaktadır; evrensel nevrozu kabul etmiş olmaları onları, kişisel bir nevroz geliştirme yükümlülüğünden kurtarmaktadır.

Bazı dinsel doktrinlerin tarihsel değer taşıdığını bilmemiz, onlara olan saygımızı artırsa bile bu doktrinlerin uygarlık ilkelerinin nedeni olarak ileri sürülmelerine bir son verilmesi gerektiği biçimindeki önerimizin geçerliliğini hiç de azaltmamaktadır. Aksine! Bu tarihsel artıklar, bizim dinsel öğretileri nevrotik kalıntılar olarak tanımlamamıza yardımcı oldu Bastırmanın etkilerinin yerini artık, analitik bir tedavide olduğu gibi, zihnin ussal işleyişinden doğan ürünlerin alması zamanının belki de gelmiş olduğunu ileri sürebiliriz. Bu yeniden biçimlendirme sürecinin, kültürel hükümlerin anıtsal biçimlere dönüştürülmelerini reddetmekle kalmayıp bunları genel revizyona tabi tutarak sonuçta çoğunu kaldırıp bir kenara atacağını, pek de üzüntü duymadan, öngörebiliriz. Yüklendiğimiz, insanı uygarlıkla uzlaştırma görevi böylelikle büyük ölçüde yerine getirilmiş olacaktır. Uygarlık hükümleri için ussal gerekçeler de öne sürdüğümüzde, tarihsel gerçeğin reddedilmiş olmasından ötürü üzülmemiz gerekmez. Dinsel doktrinlerin içerdiği gerçekler sonuç olarak o derece çarpıtılmış ve sistemli bir biçimde maskelenmişlerdir ki insanlık onları artık gerçek olarak kabul edemez. Durum, çocuklara bebekleri leyleğin getirdiğini söylediğimizde olana benzer. Burada da, büyük kuşun neyi simgelediğini bildiğimize göre, gerçeği simgesel bir örtüye sararak anlatmaktayız. Ama çocuk bunu bilemez. O, bizim söylediklerimizin yalnızca çarpıtılmış olan bölümünü duyar ve aldatıldığı duygusuna kapılır. Çocuğun, büyüklere karşı olan güvensizlik ve kayıtsızlığının aslında ne kadar büyük ölçüde bu izlenimden kaynaklandığını biliriz. Çocuklara söylediğimiz şeylerde, gerçeğin bu tür simgesel örtülenmesinden kaçınmamızın ve olayların gerçek yönüyle ilgili bilgilerin, çocukların zihinsel düzeyleriyle uyumlu olan bölümünü onlardan saklamamamızın daha iyi olacağı kanısındayız.

- IX -

"Birbirleriyle uzlaşması zor çelişkilere düşüyorsunuz. Sizinkine benzer bir yazılı metnin pek zararlı olmadığını, hiç kimsenin bu yazıda ileri sürülen türden tartışmalar yüzünden inancından koparılamayacağını söyleyerek işe başlıyorsunuz. Ama gene de niyetiniz, daha ileride ortaya çıktığı gibi, bu inancı sarsmak olduğuna göre eserinizi neden yayımladığınızı sormaya hakkımız var demektir. Dahası, başka bir bölümde herhangi bir kişi için insanların artık Tanrıya inanmadıklarını Öğrenmenin tehlikeli, gerçekten çok tehlikeli olabileceğini kabul ediyorsunuz. O ana kadar uysal davranmış olan kişi artık uygarlığın hükümlerine boyun eğmekten vazgeçecektir. Ama gene de uygarlığın emirlerini dinsel bir temele oturtmanın uygarlık için tehlike yarattığı biçimindeki savınız, inançlı bir insanın inançsız bir insan haline döndürülebileceği varsayımına dayanmaktadır. Bu ise, tam bir çelişkidir."

"İşte bir diğer çelişki daha. Bir yandan insanların akıl yoluyla yönetilemeyeceklerini, tuttukları ve içgüdüsel taleplerince yönetildiklerini ileri sürüyor, öte yandan da insanların uygarlığa boyun eğmelerindeki duygusal temeli akılcı bir temelle değiştirmeyi öneriyorsunuz. Bu çelişkiyi anlamak mümkün mü? Bence ya biri, ya da diğeri geçerlidir."

"Ayrıca, siz tarihten hiç bir şey öğrenmediniz mi? Dinin yerine akıllı koyma yolunda böyle bir girişim bir zamanlar resmen ve büyük bir iddiayla başlatılmıştı. Fransız Devrimini ve Robespierre'i hatırlarsınız herhalde! Bu deneyin ne kadar kısa süreli olduğunu ve ne kadar zavallı bir başarısızlıkla sonuçlandığını da hatırlıyor olmalısınız. Günümüzde aynı deney Rusya'da tekrarlanmaktadır ve doğrusu bu deneyin sonucunu da hiç merak etmiyorum. İnsanların din olmadan yapamayacakları gerçeğinin olduğu gibi kabul edilmesi görüşünde değil misiniz?"

"Dinin yalnızca bir saplantı nevrozundan ibaret olmadığını bizzat siz söylediniz. Ama dinin diğer yönüyle hiç uğraşmadınız, nevrozla olan benzerliği saptamakla yetindiniz. İnsanların nevrozdan kurtarılmaları gerektiğini söylüyorsunuz. Bu süreç sırasında nelerin yitirilebileceği konusu ise sizi hiç ilgilendirmiyor."

Bu çelişki varmış görüntüsü belki de karmaşık sorunları aceleyle ele almış olmamdan doğmaktadır. Bunu bir dereceye kadar telafi edebilirim. Yazdıklarımın en az bir açıdan oldukça zararsız olduğunda ısrar ediyorum. Hiçbir inanç sahibi, bu veya buna benzer herhangi bir tartışma nedeniyle kendi inancından vazgeçmeyecektir. İnançlı kişi, dinin öğretilerine belirli duygusal bağlarla bağlıdır. Ama hiç kuşkusuz, bu anlamda inanç sahibi olmayan sayısız başka insan da vardır. Bu insanlar, dinin tehditlerinden gözleri korkup yıldıkları için uygarlığın hükümlerine boyun eğmektedir ve onu kendilerini kuşatan gerçekliğin bir bölümü olarak kabul etmeleri gerektiği sürece dinden korkarlar. Bu insanlar, dinin gerçeklik değeri konusundaki inançlarından vazgeçmelerine izin verildiği anda, onu yüzüstü bırakıp giderler. Ama tartışmalardan etkilenmezler. Dinden korkmayı bırakmaları, başkalarının artık dinden korkmadığını gördükleri zaman mümkün olur; işte bu yazımı yayınlamasam bile dinsel etkinin çöküşünden haberdar olacaklarını söylediğim kişiler bu tür insanlardır.

Sanıyorum, beni suçlamış olduğunuz diğer çelişkiye siz kendiniz daha fazla ağırlık veriyorsunuz. İnsanlar mantıksal tartışmalarla bu kadar az etkilenebildikleri ve kendi içgüdüsel arzularının egemenliği bu kadar büyük olduğuna göre, insan neden onları bu içgüdüsel doyumdan yoksun bırakıp da yerine mantıksal tartışmalar koymaya çabalasın? İnsanların bu tanıma uyduğu doğrudur; ama böyle mi olmaları gerektiği, esas niteliklerinin bunu mu gerektirdiği sorusunu hiç kendinize sordunuz mu? Çocukların kafalarını en erken yaşlardan itibaren sıkıca sarıp sarmalayarak biçim bozukluğuna

uğratma geleneğine sahip bir toplumun kafa endeksini hangi antropolog verebilir? Sağlıklı bir çocuğun pırıl pırıl zekâsıyla sıradan bir erişkinin cılız zihinsel güçleri arasındaki umut kırıcı karşıtlığı bir düşünün. Bu görelî bozulmanın suçunun, büyük ölçüde tam da dinsel eğitimde olmadığından kesinlikle emin olabilir miyiz? Etki altında bırakılmamış bir çocuğun Tanrı ve öbür dünya işleri hakkında kafa yormaya başlamasına kadar epey uzun bir zaman geçeceği kanısındayım. O zaman, çocuğun bu konudaki düşüncelerinin de atalarının düşüncelerinin izlediği yolu izlemesi olasıdır. Ama biz bu gelişmeyi beklemiyoruz; bunlara ilgi duymadığı ve önemini kavrama yeteneğinden yoksun olduğu bir çağda dinin doktrinlerini çocuğa aşıyoruz. Bugün çocuk eğitim programlarındaki iki ana noktanın, cinsel gelişmenin geciktirilmesi ile erken dinsel etkilendirme olduğu bir gerçek değil midir? Böylelikle dinin doktrinleri, daha çocuğun zihni gelişmeden kafasında sarsılmaz bir yer etmektedirler. Yoksa siz, bu derece önemli bir alanın cehennem ateşi tehdidiyle aklın etkisine kapalı tutulmasının zihinsel işlevin gelişmesine çok yardımcı olduğu görüşünde misiniz? İnsan bir kez dinsel doktrinlerin önüne koyduğu her safsatayı eleştirmeksizin kabul etme ve hatta bunlar arasındaki çelişkilere önem vermeme noktasına geldi mi, aklının zayıflığı doğrusu bizi pek şaşırtmamalıdır. Ama içgüdüsel doğamızı denetlemek için aklımızdan başka bir araç yoktur. Düşünce yasaklamalarının etkisi altında olan insanlardan psikolojik ideale, aklın üstünlüğü idealine varmalarını nasıl bekleyebiliriz? Kadınlarda genellikle "fizyolojik akıl zayıflığı" olduğunun, yani erkeklerden daha az zeki olduklarının ileri sürüldüğünü de biliyorsunuz. Bu gerçeğin kendisi tartışma götürür ve yorumu da kuşkuludur ama, bu zihinsel atrofinin (ikincil nitelikte bir görüş bu) durumu kadınların düşüncelerini, kendilerini en çok ilgilendiren şeye -adını koymak gerekirse cinsel yaşamın sorunlarına- yönlendirmelerini, kendilerini engelleyen eski bir yasaklamanın katı baskısı altında çabalayıp durmalarına bağlamaktadır. Bir insanın ilk yılları yalnızca cinsel bir düşünce kısıtlamasıyla değil, aynı zamanda dinsel ve bundan doğan bir zorunlu sadakat kısıtlamasıyla da etkilendiği sürece, bu insanın gerçekte ne olduğunu asla söyleyemeyiz.

Ama kendi coşkumu frenleyecek ve benim de bir yanılsama peşinde koştuğum olasılığını kabul edeceğim. Dinsel düşünce yasaklamasının etkisi belki de benim sandığım kadar kötü olmayabilir; eğitim, insanları dine tabi kılmak amacıyla kötüye kullanılmasa bile insan doğasının belki de değişmeyeceği görülecektir. Bunu bilemiyorum; siz de bilemezsiniz. Şu anda çözümsüz gibi görünenler yalnızca bu yaşamın büyük sorunları değildir; daha önemsiz birçok soruya yanıt vermek de zordur. Ama bu noktada gelecek için umut duymakta, uygarlığı zenginleştirebilecek bir hazinenin belki de bizi beklediğini ve bu hazinenin bir dinsizlik eğitimi deneyine degeceği umudunu beslemekte haklı olduğumu kabul etmelisiniz. Bu deney beklenen sonuçları vermediği takdirde, bu reformdan vazgeçip insanın içgüdüsel arzularıyla yönetilen, akıl yönü zayıf bir yaratık olduğu biçiminde salt tanımlayıcı nitelikteki eski yargıma dönmeye razı olacağım.

Diğer bir noktada, hiçbir çekince koymadan görüşünüze katılıyorum. Dini, şiddet kullanarak ve tek bir darbeyle yok etmeye çalışarak işe koyulmak elbette anlamsız olacaktır. Her şey bu yana, bu öncelikle nafîle bir çaba olacaktır. İnançlı bir kişi, ne tartışmayla ne de yasaklamayla inancının kendisinden koparılıp alınmasına izin vermeyecektir. Bu, herhangi bir biçimde başarılabilirse bile, zulümden başka bir şey olmayacaktır. On yıllar boyu uyku ilacı almış bir insan, bundan yoksun bırakılırsa elbette uyuyamaz. Dinsel telkinlerin etkilerinin uyku ilacının etkilerine benzetilmesi, Amerika'da olup bitenlerle çok iyi örneklenmektedir. Amerika'da şimdilerde -hiç kuşkusuz eksik etek egemenliğinin etkisiyle- insanları her türlü uyarıcı, zehirleyici ve diğer keyif verici maddelerden yoksun bırakmaya ve bunu da insanları tıka basa dinle doldurarak telafî etmeye çalışıyorlar. İşte sonucunu hiç de merak etmemize gerek olmayan bir diğer deney daha!

Dolayısıyla, insanların dinsel yanılsamanın, verdiği teselli olmaksızın kesinlikle yapamayacakları, yaşamın güçlükleri ve gerçeğin zalimliğine bunlar olmaksızın katlanamayacakları savını ileri sürdüğünüzde size karşı çıkmayı gerekiyor. Çocukluğumdan beri bu tatlı (belki de hem tatlı, hem acı) zehir verilmiş insanlar için söyledikleriniz elbette geçerlidir. Ama, akla uygun bir biçimde yetiştirilmiş olan diğer insanları ne yapacağız? Nevroza tutulmamış kişiler belki de buna derman olacak herhangi bir zehre ihtiyaç duymayacaklardır. Evet, bu kişiler zor bir durumda kalacaklardır. Çaresizliklerini ve evren düzeneği içindeki önemsizliklerini bütünüyle kabullenmek zorunda kalacaklardır; artık onlar yaratılışın merkezi veya merhametli Tanrı söz konusu olduğunda onun şefkatli koruyuculuğunun nesnesi olamayacaklardır. İçinde kendilerini o kadar sıcak ve rahat hissettikleri baba evini terk etmiş çocuklar gibi olacaklardır. Ama çocukluğun aşılması mukadderdir. İnsanlar sonsuza dek çocuk kalamazlar; eninde sonunda "zalim yaşam"ın içine girmelidirler. Buna "gerçeğin öğrenilmesi" adını verebiliriz. Kitabımın biricik amacının, dikkatleri bu ileri adıma çekmek olduğunu size itiraf etmem gerekir mi acaba?

İnsanların bu zor deneye katlanamayacaklarından korkuyor olabilirsiniz. Her şeye rağmen, kişinin kendi öz kaynaklarına dayanmak zorunda olduğunu bilmesi de bir şeydir. O zaman kişi, bu kaynaklardan uygun biçimde yararlanmayı öğrenir. Ve insanlar yardımdan da tümüyle yoksun değillerdir. Tufandan bu yana, bilimsel bilgileri sayesinde çok şey öğrenmişlerdir ve bu bilgi insanların gücünü daha da arttıracaktır. Kaderin kimsenin karşı çıkamadığı büyük zorunluluklarına gelince, insanlar bunlara da tevekkülle katlanmayı öğreneceklerdir. Hasadını şu ana kadar kimsenin kaldırmadığı aydaki geniş toprakların düşünüyünce kurmanın onlara ne yararı vardır ki? Onlar, bu dünyadaki dürüst küçük mülk sahipleri olarak, kendilerine düşen toprağı kendilerine yeterli olacak biçimde ekip biçmenin yolunu bulacaklardır. Beklentilerini öteki dünyadan geri çekip, serbest kalan tüm enerjilerini dünyadaki yaşanan üzerinde yoğunlaştırarak yaşamın herkes için katlanılabilir olduğu ve artık uygarlığın kimse için baskıcı olmadığı bir durumu gerçekleştirmeyi belki de başaracaklardır. İşte o zaman inançsız arkadaşlarımızdan² biriyle birlikte, hiçbir pişmanlık duymaksızın şu dizeleri söyleyebileceklerdir:

Das Himmel überlassen wir Ben Englen und sen Spatzen³

"İşte bu kulağa çok hoş geliyor! Tüm yanılsamaları reddederek dünya üzerindeki varlığını katlanılabilir hale sokmayı başarmış bir insan ırkı! Gene de ben sizin umutlarınızı paylaşamıyorum. Ve bunun nedeni -belki de sizin beni gördüğünüz gibi- inatçı bir gerici olmam değil. Tersine, mantıklı bir insan olduğum için. Şimdi rollerimiz değişmiş gibi görünüyor; siz, kendisini yanılsamalara kaptırmış coşkulu bir kişi olarak beliriyorsunuz, bense mantığın taleplerinin ve kuşkuculuk haklarının yanında yer alıyorum. İleri sürdüğünüz şeyler bana, sizin örneğinizi izleyerek, yanılsamalar olarak tanımlayacağım yanılsalar üzerine kurulmuş gibi görünüyor. Çünkü bunlarda sizin arzularınızın etkileri yeterince açık bir biçimde seçilmektedir. Siz umudunuzu, erken çocukluklarında dinsel doktrinlerin etkilerini yaşamamış kuşakların, içgüdüler dünyası üzerinde aklın arzulanan üstünlüğünü kolaylıkla sağlayacağı olasılığına bağlıyorsunuz. Bu, kesinlikle bir yanılsamadır; bu belirleyici konuda insan doğasının değişebilmesi çok güçtür. Eğer yanılmıyorsam -insan diğer uygarlıklar konusunda o kadar az şey biliyor ki- herhangi bir dinsel sistemin baskısı olmaksızın yetişen, ama gene de sizin idealinize diğerlerinden hiç de daha yakın olmayan çağdaşımız halklar vardır. Eğer Avrupa uygarlığımızdan dini atmak istiyorsanız, bunu ancak başka bir doktrinler sistemi aracılığıyla yapabilirsiniz. Ve böyle bir sistem kendisini savunmak için daha başlangıçtan dinin tüm psikolojik özelliklerini -aynı kutsallık, katılık ve hoşgörüsüzlüğü aynı düşünce yasaklamasını- devralacaktır. Eğitimin gereklerini karşılayabilmek için aynı türden bir şeye sahip olmanız gerekir.

Eğitim olmaksızın da yapamazsınız. Kucaktaki çocuktan uygar insana giden yol uzundur; kendi gelişmelerine giden yolda bir rehberlikten yoksun bırakıldıklarında çok sayıda genç insan yanılgılara düşecek ve kendi yaşam görevlerini gereken zamanda yerine getirmekten aciz kalacaktır. Yetiştirilmeleri sırasında uygulanan doktrinler daima onların olgunluk yıllarındaki düşüncülerine sınırlar koyacaktır, ve bu da sizin dini günümüzde yapmakla suçladığınız şeyin ta kendisidir. Ancak yetişkinlerin olgunlaşmış zihninin haleli bulacağı kararları, içgüdüleriyle hareket eden ve zihinsel bakımdan gelişmemiş olan çocuklara zorla kabul ettirmenin bizim uygarlığımızın ve diğer tüm uygarlıkların onarılmaz ve içkin bir kusuru olduğunu göremiyor musunuz? Ama insanlığın çağlar süren gelişmesinin çocuklukta birkaç yıla sığdırılmış olması nedeniyle uygarlığın başka bir seçeneği yoktur; çocuğun önündeki görevin üstesinden gelebilmesi ancak duygusal güçlerle mümkündür. İşte sizin ileri sürdüğünüz 'aklın üstünlüğü' idealinin geleceği budur."

"Ve şimdi eğitimin ve insanın ortak yaşamının temeli olarak dinsel doktriner sistemin korunmasını savunursam buna şaşırmanızdır. Bu, bir gerçeklik değeri sorunu değil, pratik bir sorundur. Bireyi etkilemeyi, birey uygarlık için olgun hale gelinceye kadar (ve bireylerin çoğu da hiçbir zaman bu olgunluğa erişemeyecektir) erteleyemeyeceğimize göre (uygarlığın korunması bunu gerektirmektedir), büyüyen çocuğa onda eleştiriye kapalı bir aksiyon etkisi yapacak bir doktriner sistem kabul ettirmeye mecbur olduğumuza göre, bu durumda dinsel sistem bana amaç için en uygunu gibi görünmektedir. Ve elbette, sizin dini bir 'yanılsama' olarak tanımlamaya yeltenmenize neden olan, arzu doyumunu sağlayıcı ve teselli edici güçleri açısından da din en uygun sistemdir. Gerçeğin ufak bir bölümünü bile keşfetmenin güçlüğü -aslında bizim herhangi bir biçimde böyle bir keşifte bulunup bulunamayacağımız kuşkusu- göz önüne alındığında, insan ihtiyaçlarının da gerçeğin bir parçası, aslında önemli ve bizi özellikle yakından ilgilendiren bir parçası olduğunu gözden kaçırmamalıyız."

"Bana göre dinsel doktrinlerin diğer bir yararı da, sizin sanki özellikle dışladığımız bir özelliğinde yatmaktadır. Çünkü dinsel doktrin, taşıdığı ilkel ve çocuksu düşünüş izlerinin çoğundan arındırılmasını olası kılan bir düşünce billurlaşması ve yüceltilmesi sağlar. Böylelikle geriye, artık

bilimle çelişmeyen ve bilimin aksini kanıtlamadığı bir düşünceler bütünü kalır. Dinsel doktrinin, sizin yarım önlemler ve uzlaşmalar olarak suçladığınız bu değişimleri, eğitilmemiş kitleler ile felsefeci düşünür arasında bir uçurum oluşmasını önlemeyi ve aralarındaki, uygarlığın korunması açısından o kadar önemli olan ortak bağı korumayı mümkün kılar. Bu sayede halktan kişilerin toplumun üst katmanlarının 'artık Tanrıya inanmadıklarını' keşfetmelerinden korkmak için herhangi bir neden de kalmaz. Sanıyorum, sizin çabalarınız, kanıtlanmış ve duygusal değer taşıyan bir yanılsamayı, kanıtlanmamış ve duygusal değer taşımayan bir başka yanılsamayla değiştirmek girişiminden ibaret olduğunu artık gösterebildim."

Eleştirilerinize cevap verebileceğimi göreceksiniz. Yanılsamalardan sakınmanın ne kadar güç olduğunu biliyorum; belki dile getirdiğim umutlar da birer yanılsama niteliğindedir. Ama bir ayrıma dikkatinizi çekerim. Onları paylaşmamamın herhangi bir cezayı gerektirmemesi gerçeği bir yana, benim yanılsamalarım dinsel olanlar gibi düzeltilemez nitelikte değildirler. Bir hezeyan özelliği taşımazlar. Eğer deneyimler -bana değil, benden sonra gelen ve benim gibi düşünenlere- bizim yanılmış olduğumuzu gösterirse, beklentilerimizden vazgeçeceğiz. Girişimimi neyse o olarak kabul edin. Kişinin bu dünyada yönünü bulmasının güçlüğü konusunda kendisini hiç de aldatmayan bir psikolog, bireylerin çocukluktan erişkinliğe gelişmelerindeki zihinsel süreçler üzerine yaptığı bir çalışma sırasında edindiği küçük bilgi parçasının ışığında insan gelişiminin değerini belirleme çabasında bulunmaktadır. Bu çaba sırasında dinin bir çocukluk nevrozuyla benzeştiği düşüncesi sürekli olarak aklına gelmekte ve bu psikolog, insanlığın bu nevrotik aşamayı tıpkı çok sayıda çocuğun kendi benzer nevrozlarından kurtularak büyümeleri gibi aşacağını sanacak kadar da iyimser davranmaktadır. Bireysel psikolojiden çıkarılan bu buluşlar yetersiz, insan ırkına uygulanmaları haksız ve psikoloğun iyimserliği temelsiz olabilir. Bu belirsizliklerin tümü konusunda size hak veriyorum. Ama insan, çoğu kez düşündüğünü söylemekten kendisini alıkoyamaz ve düşüncelerini hak etiklerinden fazla yaygınlaştırmamış olduğu düşüncesiyle de kendisini avutur.

Üzerinde biraz uzunca durmam gereken iki nokta var. Birincisi, benim durumumun zayıflığı, sizin durumunuzun kuvvetli olduğu anlamına gelmez. Yitirilmiş bir davayı savunduğumuzu düşünüyorum. İnsan aklının içgüdüsel yaşama oranla güçsüz olduğunu istediğimiz sıklıkla dile getirebilir ve bu konuda haklı olabiliriz. Gene de bu güçsüzlükte garip bir özellik vardır. Aklın sesi yumuşaktır ama bir dinleyen bulana dek yorulmak bilmez. Sonunda, sayısız püskürtmelerden sonra başarıya ulaşır. Bu, kişinin insanlığın geleceği konusunda iyimser olabileceği az sayıdaki noktalardan biridir; ancak önemi hiç de az olmayan bir noktadır. Ve bu noktadan insan daha başka umutlar da türetebilir: Doğrudur, aklın üstünlüğü uzak, çok uzak bir gelecektedir ama bu uzaklığın sonsuz olduğu söylenemez. Belki de bu üstünlük, sizin gerçekleştirmelerini Tanrınızdan beklediğiniz aynı amaçları, yani insan sevgisini ve acıların azaltılmasını (elbette insani sınırlar içinde dış gerçeklik ananke elverdiği ölçüde) kendine hedef edinecektir. Böyle olduğuna göre aramızdaki karşıtlığın geçici olduğunu ve hiç de uzlaşmaz nitelik taşımadığını kendimize söyleyebiliriz. Aynı şeyleri istiyoruz ama siz, benden ve benim tarafımda olanlardan daha sabırsız, daha titiz ve -söylememek için bir neden göremiyorum- kendi çıkarımı daha çok düşünen bir insansınız. Siz mutluluğun hemen ölümden sonra başlamasını istiyorsunuz; ölümden olanaksız bekliyorsunuz ve bireyin taleplerinden vazgeçmeyeceksiniz. Bizim Tanrımız Logos (Mantık) ise, bu arzulardan dışımızdaki doğanın gerçekleşmesine izin verdiği arzuları tatmin edecek ama bunu yavaş yavaş, yalnızca önceden görülmeyecek bir gelecekte ve yeni bir insan kuşağı için yapacaktır. O, yaşamdan ciddi bir biçimde acı çeken bizlere herhangi bir telafi olanağı vadetmez. İlk girişimler başarısız kalsa veya din yerine ikame edilen ilk sistemlerin savunulması zor olsa bile sizin dinsel doktrinleriniz bu uzak amaca giden

yolda bir kenara atılmak zorunda kalacaktır. Neden biliyor musunuz? Çünkü uzun vadede hiç bir şey mantık ve deneyime karşı koyamaz ve dinin bu ikisiyle olan çelişkisi de çok açık seçiktir. Hatta arıtılmış dinsel düşünceler bile, dinin verdiği tesellinin herhangi bir bölümünü korumaya çabaladıktarı sürece bu akıbetten kurtulamayacaklardır. Bu düşünceler kendilerini, özellikleri tanımlanmayan ve amaçları sezilemeyen daha üstün bir ruhsal varlığa duyulacak inançla sınırlarlarsa hiç kuşkusuz bilimin meydan okumasından kendilerini sakınabileceklerdir, ama o zaman da insanların ilgisini yitireceklerdir.

İkinci olarak, sizin yanılsamalara karşı tavrınızla benim tavrım arasındaki farka bir bakın. Siz, dinsel yanılsamayı tüm gücünüzle savunmak zorundasınız. Eğer bu yanılsama değerini yitirirse -ki bu konudaki tehdit yeterince büyüktür- o zaman sizin dünyanız çöker. Size her şeyden, uygarlıktan ve insanlığın geleceğinden umutsuzluk duymaktan başka yapacak bir şey kalmaz. Ben, bizler bu bağımlılıktan kurtulmuş durumdayız. Çocuksu arzularımızın önemli bir bölümünden vazgeçmeye hazır olduğumuz için, beklentilerimizin birkaçının birer yanılsama olduğunun ortaya çıkmasına katlanabiliriz.

Dinsel doktrinlerin boyunduruğundan kurtarılmış eğitim, insanların psikolojik doğasında fazla bir değişiklik yapmayacak olabilir. Bizim tanrımız Logos çok güçlü bir tanrı olmayabilir ve belki de kendi öncellerinin vadettiklerinin ancak küçük bir bölümünü yerine getirebilecektir. Bunu bilirsek onu tevekkülle kabul edebiliriz. Bu durumda dünyaya ve yaşama olan ilgimizi yitirmeyiz, çünkü biz sizin sahip olmadığınız bir desteğe sahibiz. Biz, bilimsel çalışma yoluyla dünya gerçeği hakkında, sayesinde gücümüzü arttırabileceğimiz ve yaşamımızı düzenleyebileceğimiz bazı bilgiler kazanılmasının mümkün olduğuna inanıyoruz. Eğer bu inanç bir yanılsama ise, o zaman biz de sizinle aynı durumdayız demektir. Ama bilim, çok sayıdaki ve önemli başarılarıyla bir yanılsama olmadığını kanıtlamıştır. Bilimin çok sayıda açık düşmanı ve aralarında onun dinsel inancı zayıflatmasını, tahtından düşürme yolunda bir tehdit oluşturmasını affedemeyenlerin de bulunduğu çok daha fazla sayıda gizli düşmanı vardır. Bilim, bize öğrettiklerinin çok az olması ve karanlıkta bıraktığı alanın karşılaştırma kabul etmez büyüklüğü ileri sürülerek kınanmaktadır. Ama insanlar, bunu yaparken bilimin ne kadar genç olduğunu, başlangıcının ne kadar güç olduğunu ve insan aklının bilimin önüne koyduğu görevleri başarabilecek güce erişmesinden bu yana geçen zamanın ne kadar kısacık olduğunu unutmaktadırlar. Yargılarımızı çok kısa zaman dilimlerine dayandırmakla hepimiz yanılgıya düşmüş olmuyor muyuz? Yerbilimcileri kendimize örnek almalıyız. İnsanlar bilimin güvenilir olmadığından -bugün bir yasa olarak kabul ettiği şeyi bir sonraki kuşağın bir yanlış olarak niteleyip yerine geçerliliği hiç de daha uzun sürmeyen yeni bir yasa koyduğundan- yakınmaktadırlar. Bu suçlama haksız ve bir bölümüyle gerçek dışıdır. Bilimsel düşüncenin dönüşümleri devrimler değil, gelişme ve ilerlemelerdir. Önceleri geçerliliği evrensel olarak kabul edilen bir yasanın daha kapsamlı bir bütünün özel bir durumu olduğu ortaya çıkmakta veya bu yasa ancak daha ileride keşfedilebilen diğer bir yasayla sınırlanmaktadır; gerçeğe kaba bir yaklaşıklık, daha dikkatlice uyarlanmış ancak kendisi de ileride bir yetkinleşme sürecinden geçecek olan diğer bir yaklaşıklık ile yer değiştirmektedir. İleride terk edilecek yetersiz varsayımların sınanacağı bir araştırma dönemini henüz başlatmadığımız birkaç alan vardır. Ama, diğer alanlarda şu anda bile kanıtlanmış ve neredeyse değişmez denilebilecek bir bilgi çekirdeğine sahibiz. Nihayet, kendi örgütlenmemizin koşullarıyla sınırlı kılındığında bilimin öznel sonuçlardan başka bir şey veremeyeceği, dışımızdaki şeylerin gerçek değerinin hiçbir zaman anlaşılamayacağı ileri sürülerek, bilimsel çabayı köktenci bir biçimde gözden düşürmek için bir girişimde daha bulunulmuştur. Ama bu tavır, bilimsel çalışmanın anlaşılması için belirleyici önem taşıyan birkaç unsuru gözden kaçırmak anlamına gelmektedir. İlk olarak bizim

örgütlenmemiş -yani zihinsel aygıtımız- dış dünyayı inceleme girişimi içinde geliştirilmiştir ve dolayısıyla kendi yapısı içinde belirli bir kestirmecilik eğilimi oluşturmuştur; ikinci olarak, bizzat zihinsel aygıtımız incelemeye giriştiğimiz dünyanın bir ögesidir ve böyle bir incelemeyi derhal kabullenir; üçüncü olarak, bilimin görevini, bu görevi örgütlememizin özel niteliğinin bir sonucu olarak dünyayı nasıl algılamamız gerektiğini göstermekle sınırlarsak, tümüyle kapsanmış olmaktadır; dördüncü olarak, bilimin nihai buluşları tam da bu buluşların yapıldığı yöntem nedeniyle yalnızca bizim örgütlenmemiz tarafından değil, aksine bu örgütlenmeyi etkilemiş olan şeyler tarafından belirlenmektedir; ve son olarak, dünyanın doğası sorununun bizim kavrayışlı zihinsel aygıtımızdan bağımsız olarak düşünülmesi, pratik çıkarla ilgisi olmayan boş bir soyutlamadır.

Hayır, bizim bilimimiz yanılsama değildir. Ama bilimin bize veremediğini başka bir yerden alabileceğimizi sanmak, yanılsamanın ta kendisi olacaktır.

Sigmund Freud

1927

- [1](#) ABD'nin Tennessee eyaletinde küçük bir kasaba olan Dayton'da 1925 yılında bir fen bilgisi öğretmeni hakkında "insanın daha ilkel hayvanlardan türediğini" öğrettiği için dava açılmıştır.
- [2](#) Burada "inançsız arkadaşları" olarak çevrilen deyim (Alm: Unglaubensgenossen, İng: Fellow-unbelievers), H. Heine tarafından B. de Spurioza (1632-1677) için söylenmiştir. S. Freud, "Nükteler" kitabında bunu özel bir nükte tekniği örneği olarak zikretmektedir. Bkz. Nükteler ve Bilinçaltıyla ilişkileri A (I) (1905).
- [3](#) "Cenneti meleklerle ve serçelere bırakıyoruz." (H. Heine'nin (1797-1856) Almanya adlı şiirinden.)